

બે બહેનો

કુસ્મિનર સાકરલાલ બુનાબીદાસ. અમદાવાદ.

૫૫ મહાકાવિ

૧૪૧૦૮

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૧૦૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ જે. જી. જી.

વિષય ૬ - ૩

એક સાંસારિક નવલકથા

બે બહેનો.

પ્રકાશક.

બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ

રીઝીરાડ-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ પહેલી

સંવત ૧૯૮૪

પ્રત ૩૦૦૦

સને ૧૯૨૮

કીંમત રૂ. ૦-૮-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૧૦૮

સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધિન છે.

મુદ્રક: પુરુષોત્તમદાસ શંકરદાસ
મુદ્રણાલય: ઉત્કૃષ્ટ મુદ્રણાલય, રીઝીરોડ અમદાવાદ.

એક સાંસારિક નવલકથા.

બે બહેનો.

“જે કરશે તે ભરશે કોઈ શું કહેશે !

“બાવળ વાવીને આમ્રસ્વાદ કેમ લેશે ?

“કૌવચ સંગતથી રંગત શું રહેશે ! ?

“ચંદન ખંડનથી ગંધ અખંડન વહેશે.”

ડા. ધો. ઝવેરી.

પ્રકરણ ૧ લું.

યુવાવસ્થા.

ભૂલાવતી જન ભાન, સાન ત્યમ જરી ન રાખે
કરણી જુદી હોય, કહેણી જુદીજ ભાખે;
કરે સાહસિક કૃત્ય, બની જગ લાજવિનાની,
અપારવિજયી યુવા, યુવતીને કરે દિવાની.

યંકાળના ચાર વાગી ગયા છે. આકાશ વાદળથી છવા-
 એલું છે, પુષ્પોની સુગંધથી શીતળ થયેલો સમીર
 મંદમંદ ગતિએ વહન કરતો દિવસના શ્રમથી થાકી
 ગયેલાંઓને પુનઃ ઉત્તેજીત કરી રહ્યો છે એવે વખતે
 રમ્ય રાજનગરની આસ્તોડિયાની સડક ઉપર આવેલા
 એક સુંદર બંગલામાં સોળ વર્ષની એક તરૂણી પોતાના કપોલ
 ભાગ ઉપર હાથ લગાડી ચિંતામગ્ન બેઠેલી જણાય છે. સ્થાને મેજ
 ઉપર એક ન્હાનું ટાઇમપીસ (ઘડીયાળ) ખટક ખટક અવાજ કરે
 છે, તેનીજ પાસે એક દર્પણ અને લખવાનો સામાન પડેલો જણાય
 છે. આ યુવતિ આ બંગલાના દીવાનખાનામાં બેઠી છે, તે દિવાન-
 ખાનું ન્હાનું છતાં, દેશી વીદેશી સુશોભીત વસ્તુઓથી વ્યવસ્થા-
 પૂર્વક શણગારાયેલું છે. એક આબુને શોભાવતા કબાટમાં અગ્રેજી
 તેમજ દેશી ભાષાનાં વિવિધ વિષયનાં પુસ્તકો ગોઠવાયેલાં નજરે
 પડે છે. સ્થાનેના એક બીજા મેજ ઉપર પણ પુસ્તકોની હાર
 ગોઠવેલી જણાય છે. આ રમણી ઘડીમાં તે પુસ્તકો ઉઘાડી જુએ
 છે, તો ઘડીમાં, વળી લખવાની ઇચ્છાથી હાથમાં હોદર પકડી
 વિચારમાં પડી જાય છે; વળી એટલામાં દર્પણમાં મ્હોં નજરે પડતાં
 પોતાના વિખરાતા વાળ સમારે છે. આ વખતે જો કોઈ પણ માણસ
 એકાએક એ દિવાનખાનામાં જઈ ચડે, તો તેને તરત સમજાઈ
 જાય કે આ યુવતિને આજે કોઈ રીતે ચેન પડતું નથી. નથી એને
 ગમતું લખવું કે નથી ગમતું ખેસી રહેવું. એની મુખમુદ્રા ઉપરથી
 સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તેમ છે કે, આજે તે કોઈ ગંભીર ચિંતા નિમગ્ન
 છે. ઘડીમાં તેની આંખમાંથી ગરગર આંસુ પડે છે, તો ઘડીમાં તે

કોધથી રક્ત બને છે. જાણે કાષ્ટ આવ્યું! એમ શંકા કરી વચ્ચે વચ્ચે તે ચમકી પણ ઉઠે છે. એવામાં એકાએક સ્ફુરી આવેલા વિચારોથી તેનું હૃદય ઉભરાયું, જે વિચારોથી તેનું અંતઃકરણ અત્યાર- સુધી કામાડોળ થયા કરતું હતું, તે વિચારો હવે તેના મુખમાંથી બહાર પડવા લાગ્યા. હું મનમાં વિચાર કરું છું કે મોટે ભોલું છું તેની પણ કાળજી ન રાખતાં તે બડબડવા લાગી:—

“પિતાજીનું ધારવું એવું છે કે હજી હું બાળક છું, પણ ના, હવે તો હું યુવાન થઈ. દ્રષ્ટ અનંગ મારા અંગને પીડે છે. નથી મને દિવસમાં વળતું ચેન, કે નથી આવતી રાત્રિએ નિંદ્રા,..... પુરૂષ તો એ પણ ઠીક છે, ધનાઢય છે, ઉમ્મર પણ ત્રીસ બત્રીસ વર્ષની છે, તેમ કાષ્ટ રીતે કદરૂપો પણ નથી. સ્વભાવનો પણ સારો જણાય છે; પરંતુ અહા! કાણ જાણે કેમ?! જ્યારથી પેલી મુર્તિ મારી નજરે પડી છે ત્યારથી આ મન પાણી પાણી થઈ જાય છે. રાત્રિ દિવસ તેની બોળી આકૃતિ મારાં ચક્ષુ આગળ ખડી જ રહે છે, જો કે તે પુરૂષ બહુ બુદ્ધિયોગ્યો તો લાગતો નથી, તેમ તેની પાસે દ્રવ્ય પણ જણાતું નથી, તો પણ પ્રેમ એ શું છે તે, તે સારી પેઠે જાણે છે. મારી ઇચ્છા એમ થાય છે કે જાણે તેને મારા સ્વામી તરીકે સ્વીકારું. જે ઉપર ઉપરથી મીઠી મીઠી વાતો કરે છે પરંતુ મનના મેલા હોય છે તે પરિણામે સારા નથી નીકળતા. તેથી એમ ન થવું જોઈએ કે, આ પ્રેમના પરિણામે મારે જ કષ્ટ સહન કરવું પડે. અત્યાર સુધીમાં અનેક પુરુષોએ મારી સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા જણાવી છે, મ્હોટા મ્હોટા મારી ખુશામત કરે છે હું પણ આ નવી સંબંધતાને અનુસરતાં તેમની સાથે (સ્નેહબંધન) કાર્ટશીપ કરતાં કરતાં થાકી ગઈ. કાર્ટશીપ એ પણ અર્ધુ લામ

થયા સમાન જ છે. પછી બાકી શું રહ્યું! ? હશે જે થવાનું હશે તે થશે. પણ આ બેમાંથી કયાને પસંદ કરવો? આ કરતાં તો બળ્યું એ રીત સારી કે માતાપિતા સારી રીતે તપાસ કરી કારવી, વિવાહ કરે, મારા જેવી કાચી ઉમ્મરની બાળકાઓ કયો પતિ સારો કે કયો પતિ નહારો તેનો નિશ્ચય શી રીતે કરી શકે? મારા પિતા કેટલાંક સ્નેહી સંબંધી-સગાંસાગવાંને તરછોડી આમ એક સુધારાના સાથી બન્યા તે ખરું જોતાં તો યોગ્ય ન કર્યું. જો હું દાદાને ત્યાં રહેતી હોત, તો જો કે મનગમતો વર તો મેળવી ન શકત, તો પણ ક્યારનોએ મારો વિવાહ થઈ ગયો હોત, અત્યારસુધીમાં તો કદાપિ એક બે બાળક પણ થયાં હોત. હજુએ પિતા તો હઠ છોડતાજ નથી, મારી અવસ્થા ચાલી જાય છે અને તે તો હજુ બે વર્ષ પછી વિવાહ કરવો એમ ધારે છે. આમ જ્યારે જાનીમાની લગ્ન કરવા ધારે છું તો બેમાંથી કયા પુરુષને પસંદ કરવો તેની ગડબાંગ ચાલે છે; ત્યારે પોતાની હઠ જૂદાજ પ્રકારની છે. હે હુરિ! હવે, શું કરવું? ખરે, હવે જો પિતાજી દુરાગ્રહ નહીં છોડે તો પરતાવું પડશે. હું તો.....”

જો કે લલિતા પોતાના મનમાં જ આ પ્રમાણે વિચારો કર્યા કરે છે એમ માનતી હતી, છતાં વિચારના આવેશમાં તેને જાન નહોતું રહ્યું કે તેનો બટકાટ અન્ય કોઈ સાંભળતું હતું. તે નહોતી જાણતી કે, તેના પિતા મી. મોહનરાય કાંઈ કાર્ય પ્રસંગે જોડેના ઓરડામાં જ આવ્યા હતા અને તે આ વાર્તા સાંભળતા હતા. આ સાંભળતાં તે લાલ પીળા થઈ જઈ હોડ પીસવા લાગ્યા, એકદમ દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કરી તે બોલ્યા:—

“કેમ લલિતા! મારે શાથી પરતાવું પડશે?”

“કાણુ પિતાજી!! તમે અહીં ક્યાંથી!!? પધારો. મારાથી શું બકાઇ જવાયું તે મને ખબર નથી.”

“કેમ! મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપ્યો કે?”

“પિતાજી! કહેવાયોગ્ય નથી, પરંતુ હવે કલ્યા વગર પણ નથી ચાલવાનું; હવે માંડે ઠેકાણું કંઈ પાડો, નહીં તો પૂરી હાની થશે. વધારે શું કહું?!”

“પુત્રી! તું ભણેલી છે, તારા વાંચવામાં આવ્યું હશે કે, બાળવયમાં વિવાહ કરવાથી જ આ હિંદુસ્તાન પાયમાલ થયો છે. તે દિવસે લેકચરમાં પણ એ વાત નીકળી હતી કે, નાની ઉંમરમાં વિવાહ કરવાથી પ્રભ બળવાળી થતી નથી. અમે દેશ સુધારવાનું બીડું ઝડપ્યું છે, અને જો અમે જ નહીં વર્તીએ તો પછી વર્તશે કાણુ? અમારું કહ્યું પછી કાણુ સાંભળશે?! એ વર્ષ તો કાલ જતાં રહેશે. એટલામાં મી. રમણકાન્ત બેરીસ્ટર થઇને પણ આવશે. તેમની સાથે તારે ઠીક પડશે.”

“હું તે સર્વ જાણું છું, મેં એ વાતો બહુ લેકચરોમાં સાંભળી છે, તેમ પુસ્તકો અને ન્યુસપેપરોમાં પણ વાંચી છે. જાને પણ દશ બાર વાર આ વિષય પર લખી ચૂકી છું. સ્ત્રીસમાજમાં મેં લેકચરો પણ આપ્યા છે; પરંતુ પિતાજી! કહેણી અને કરણીમાં બહુજ તફાવત છે. માંડે મન કાણુ જાણે કેમ ઉછાળા મારી રહ્યું છે, તે હું નથી કહી શકતી. વિહવળતા વધતી જાય છે, હવેજ મને અનુભવ થયો કે યુવાવસ્થામાં વિવાહ કરવાની સલાહ આપનારા લોકો ભૂલ કરે છે.”

“લલિતા! જો તું માંડે કહ્યું નહીં માને તો પરતાવું પડશે. પછી જેવી તારી ઇચ્છા.”

આમ કહી લલિતાના પિતા ક્રોધ કરી ચાલ્યા ગયા.

લલિતા પુનઃ એકલી પડી. વળી તે પાછી પૂર્વની પેઠે બડ-બડવા લાગી. “ખરે પિતાએ એકદમ આ વાર્તા જાણી તે ઠીક ન થયું. હશે પણ ખરે જે થયું તે થયું! તો પણ શું હરકત છે? હવે તે મારા વિચાર સ્પષ્ટ સમજ્યા છે. પાછળથી તે ખોલી તો ગયા છે કે જેવી તારી ઇચ્છા હોય તેમ કરજો. હવે શું ફિકર છે?” એટલામાં તેની નજર સ્થામેના ટાઇમપીસ ઉપર પડી અને તે ખોલી:—

“અરે છમાં માત્ર દશ મિનિટજ બાકી! કેમ વારૂ હજીલગી તે નહીં આવ્યા? તે સમય ચૂકે તેવા તો નથીજ, પણ કોણ જાણે? તે શા કામમાં રોકાઇ ગયા હશે?!! લાવ જરા બહાર જોઉં તો ખરી કે બાઇસિકલ કોની આવતી જણાય છે? હાં, એ તો એજ. ચાલો હું પણ કપડાં બદલી લઉં. બાઇસિકલ ઉપર સાથે સાથે આજ કાંકરિયે હવા ખાવા જવા નક્કી કર્યું છે.” આવું કહેતી લલિતાએ પેટીમાંથી કપડાં કાઢવા માંડ્યાં. ગંજીરાકતો કચ્છો વાળીને પગથી કુલતો ધાત્રે પહેર્યો અને બુટ મોજાં ચઢાવતી હતી, એટલામાં બુટનો ખડખડાટ બહાર સંભળાયો. તુરતજ રેશમી સાડી ઝોઢી લઇ તેણે તે આવતા પુરૂષનો સત્કાર કર્યો. તે નવા આવનાર પુરુષે આવી એક ખુરશી ઉપર આસન લીધું અને પોતાની બનાવની ઇચ્છાથી લલિતાનું રૂપલાવણ્ય જોવા લાગ્યો. લલિતાના ચન્દ્રસમાન મુખ ઉપર કાળી રેશમી સાડી, અને પીળી સાટીનનું વાસ્કુટ શ્વેત કુરતાપર એવી સરસ શોભા આપતાં હતાં કે, જાણે રંગી વિરંગી વાદળે શરચ્ચંદ્રને ઘેર્યો ન હોય!! દાડમ કલીસમ દીપતા દાંતો, હરિણના બચ્ચાની આંખોની પેઠે જોતાં જ વિનામુલ્યે સેવક બનાવનારાં તેનાં ચક્ષુઓ, પોપટની ચાંચસમાન નાસિકા, ભરાવદાર તર-

થયેલો કપોત્રભાગ, ચિત્તાસમાન પાતળી કમર, ધસી આવેલી તેની જાતી, અને સર્વાંગે સુંદર આ પરમ રમણીને જોતાં આવેલા મનુષ્યનું ચિત્ત ડેકાણે ન રહ્યું. લલિતાનો ઝોરડો બંગલાના એક બાજુ ઉપરના ભાગ ઉપર આવેલો હોવાથી જાણે તે કેવળ સ્વતાંત્ર મકાનરૂપ હતો. સુધરેલા રીવાજ પ્રમાણે સ્નેહી સંબંધીઓને મળવાની લલિતાને છુટ હતી અને તેથી તેના મિત્રો અને સહાધ્યાયીઓ તેને મળવા બારેબારજ આવતા.

“આપના વસ્ત્ર પહેરવાના સમયે હું અંદર ચાલી આવ્યો તે કાર્ય મેં સભ્યતાની વિરૂદ્ધનું તો કર્યું, પણ મને ક્ષમા આપશો એવી આશા છે.” તે નવા આવનાર પુરુષે મચિનય કહ્યું.

“સભ્યતાના નિયમો લોકોને બતાવવા માટેજ છે. એકાન્ત શિવાય કાંઈ ઈર્ટશીપ ઝોઘી જ થઈ શકે છે? જેથી ફરી આપ... ..” હસતાં હસતાં આ વાક્ય કહી લલિતા છાતી રહી ગઈ.

“આ વાક્યની સાથે આપના હસવાથી મારી આશા દૂઠ થતી જાય છે. હવે તો બહાણાં કહી તમને સંબોધુ એવી આજ્ઞા આપો.

“હું હજી આપને ડીસાઈડેડ (નિશ્ચયપૂર્વક) કાંઈ કહી શકતી નથી; પરંતુ મારા મનનું વલણ આપની તરફ વધારે છે. આજ કાલ એ મનુષ્યોના સ્નેહની પરસ્પર લઢાઈ ચાલે છે. મનમાં તેનો જરૂરીસ (ન્યાય) થાય છે, જે તેમાં જીતશે તેની હું થવાની.”

“હું સદા આપની સેવામાં તૈયાર છું. ગાતાં મને સાંઝ આવડે છે. પીઆનો, હાર્મોનિયમ આદિ વાજાંત્રો વગાડવાનું જ્ઞાન તો મને સ્વભાવસિદ્ધજ છે. મારી પાસે દ્રવ્ય નથી પણ તેની શી શીકર છે?

આપની પાસે ક્યાં તેનો ટોટો છે? પ્રેમને અને દ્રવ્યને શો સંબંધ છે?"

આનો કાંઈ પણ ઉત્તર ન હોતાં ચિન્તાતુર મુખે લલિતા એક હાથે રૂમાલથી પોતાના પગમાં પહેરેલા છુટને સાફ કરતી બહાર નીકળી. નોકરે બાઈસિકલ સાફસુફ કરી તૈયાર જ રાખી હતી. બન્ને પોતપોતાની બાઈસિકલઉપર બેસી, રસ્તે મનુષ્યોથી બચવા બચાવવા ઘંટડીઓ વગાડતાં વગાડતાં આખરે હવાખાવા માટે સૂર્યાસ્ત સમયે કાંકરિએ પહોંચ્યાં.

લલિતાના પિતાનો એક બીજો નોકર પ્રથમથીજ અત્રે આવેલો હતો. બન્ને પોતાની બાઈસિકલો તેને આપીને પરસ્પર હાથ મેળવીને પગથીઉપર ધીમે ધીમે ચાલવા મંડ્યાં. પવનનો વેગ ઘણો હતો, કાંકરિયાનાં પાણીના તરંગો કાનારાના પથ્થર સાથે અથડાઈ ઉચે ઉછાળા મારી રહ્યાં હતાં, શીતળ પવન કપડાં ઉડાડતો, શીતકાનનું સ્મરણ આપતો, સુસવાટાબંધ વાતો હતો. પારસી સ્ત્રીપુરુષ, ગંગ્રેજ સાહેબ અને મહમ, તેમજ અન્ય દેશી મનુષ્યો નગીનાવાડીમાં આમ તેમ ફરતાં વાયુનું સેવન કરતાં હતાં. લલિતા પોતાની સાથે પ્રેમ બાંધવા ઇચ્છનાર મી. પ્રભાકરને સાથે લઈ એક એકાંત બેન્ય (પાટલી) ઉપર જઈ બેઠી. બન્નેએ પ્રેમની વાર્તા છેડી. પ્રભાકર સદા સેવા કરવાનું વચન આપતો ચાલ્યો. જ્યારે વાતો વાતમાં જરા પણ લલિતા હસતી તો તેનું મન ભરાઈ જતું અને જરા પણ જો રોષ દર્શાવતી તો તેનો જીવ બળી જતો. પ્રભાકરે વાર્તામાં બીજો દિવસે પણ મળવાની ઇચ્છા બતાવી. તે દિવસે લલિતાને એક બીજા મિત્રને મળવાનું હતું. પરમ દિવસે નક્કી મળાશું એવો

નિશ્ચય થયો. પ્રભાકરે જાણી જોઈને એક હીરાની વીંટી લલિતાના આગળ સરકાવી પાડી.

“હાં, એ તો હીરાની વીંટી છે. ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢતાં નીકળી પડી. મનુષ્ય તો શું પણ નિર્જીવ ધાતુપાષાણને ખેંચવાની પણ આપનામાં તો શક્તિ જણાય છે ! જુઓ તો ખરાં આ નહા-નકડી વીંટી પણ મારી પાસેથી જતી રહીને આપનું શરણ લેવા ઇચ્છે છે.”

“એ, આપે કેવી રીતે જાણ્યું ? આ વીંટીને ને મારે શો સંબંધ છે ? હ્યો, હવે સંભાળીને રાખો કે તે ફરીથી પડી નહીં જાય.”

“શું હવે પણ હું આપને મારાં નહીં કહી શકું ? હવે તો અંગુઠીએ પણ આપનું શરણ લીધું. હવે તેનો અનાદર નહીં કરવો જોઈએ.”

“એમાં અનાદર શો ? તે આપની ચીજ આપની પાસે જ રાખવી જોઈએ.”

“મારી એ એક નિર્જીવ ભેટ છે, તે આપ સ્વીકારશો.”

“જો કે પિતાજી અપ્રસન્ન થશે તો પણ ન લઉં તો આપને દુઃખ લાગે, માટે હું તે લઉં છું. લાવો, વારૂં, આપની યાદ-ગીરી રહેશે.”

આમ કહી તેણે વીંટી પહેરી લીધી. બન્ને પોતપોતાની યાદ-સિકલપર ચઢી વિદાય થયાં. મી. પ્રભાકર, લલિતાને બંગલે પહોંચાડી પોતાના ઘર તરફ ગયા.

પ્રકરણ ૨ જી.

પ્રેમતરંગ.

૧

“દવનો દહન ! પ્રયંત પવન !

“પૂરનું વહન !-પ્રેમ રંગ !

“અવર વિચાર ! ભસ્મ કરે સાર,

“આકાશે ઉડાવે-કુળાવે એ !-”

(કુંજ વિહાર.)

૨

મલિન માનતાં નિર્મળ વારિ, વિષયપંકમાં ઝંપાયે,

ધન્દ્રવારણું ગણી અમરકળ, રૂપ રંગમાં લોભાયે.

તે ની ઇચ્છા તો જણાય છે, પછી હ્યુપચુ થવાનું શું કારણ ? કદાપિ હાથ આવેલી છટકી જશે તો !? તેના પિતા પાસે પૈસો તો પુષ્કળ છે, ફીક મઝા પડશે ! દેખાય છે તો ભોળા, ફસી જવાનો સંભવ લાગે છે, પ્રેમના બહાને ફસાવવું એ હિતમ છે. સ્ત્રી પુરુષોને ફસાવવાને “કોર્ટશીપ” એ સારી જાણ છે. વાત વાતમાં મેં જણાવી તો દીધું છે કે મારી પાસે પૈસા નથી; પરંતુ હું જુગારી

અને એક નિશાબોર છું, એ વાત જો તે જાણી જશે તો તો પૂરી કમખપ્તી. જલદી કામ પાર પાડવું જોઈએ; નહીં તો ઘડો કુટી જતાં વાત વણસી જશે. હાથમાં આવેલી બાજુ ધૂળ મળશે. આજે જ તેને મળી નક્કી કરી નાંખીને તેને પાણી પાણી કરી નાંખવી ને પોંગળાવી લેવી. જો લમ થઈ જાય તો જખ મારે છે જાણે જગ જલ્યા. પછી એ શું કરવાની હતી!! બસ, આજે જ જો તે કરી નાંખવું જોઈએ. આ પ્રમાણે રીડરોડ-સાકરગલી ઉપર આવેલા એક હવાદાર મકાનના બીજે માળે એક ઓરડામાં મી. પ્રભાકર વિચાર કરતાં કરતાં એક ન્હાના મેજ પાસે હાથમાં કલમ પકડી કાગળ લખતા બેઠા છે. કાગળ લખવો કે ન લખવો એમ વિચાર થવા લાગ્યા, મન વિચારે ચઢ્યું, આખરે પત્ર લખવો એવોજ નિશ્ચય થયો અને તેમણે લખ્યું કે:—

“હાલિત સુંદરી !

ગઇઃ કાલે જૂદાં પડતી વખતે આવતી કાલે મળવાનું આપણે નક્કી કર્યું છે, અને તે પ્રમાણેજ કરવા હું બંધાયો છું. તે પ્રસંગે થયેલી વાતચિતથી મને સારા પરિણામની આશા બંધાઇ છે. અને તે આશાથીજ એક ઘણીજ જરૂરી વાતનું આપને સૂચન કરવાનું સાહસ હું કરું છું. એક ખાસ ઉપયોગી વિષય સંબંધી મારે આપને કંઈ કહેવાનું છે. મારા કહેવાનો અસ્વીકાર કરવાથી મને અને તમને મ્હોટું નુકસાન થવાનો સંભવ છે. હવે વખત થોડોજ બાકી છે. મારા પત્રના ઉત્તરનો પણ વખત મળે તેમ નથી. હું આપની પાસે રાત્રિએ બરોબર નવ વાગે આવીશ. વખતે તે પ્રસંગે આપ આપના ઓરડામાં એકલાં જ હશે. મારા આવવાથી આપ નાખુશ

નહીં જ થાઓ એમ હું આશા રાખું છું. થયેલી બેઅદબીની
ક્ષમા આપશો.

લિ.

હવે તો ત્હમારેજ સ્નેહાંકિત,
પ્રભાકર.”

પત્ર તો લખ્યો, પણ હવે તે મોકલવો કાની સાથે ? તેનો
વિચાર ચાલ્યો. શેઠ અને નોકર ચાકર, સર્વમાં મી. પ્રભાકર પોતેજ
હતા. જે ઓરડામાં તે રહેતા હતા તે પણ તેમણે ભાડે રાખ્યો હતો.
તે પોતે ક્યાંના રહીશ હતા તેમજ તે કેવી સ્થિતિના હતા વગેરે
સવિસ્તર હકીકતથી વાંચકોને આગળ પરિચિત કરવાના હોવાથી અત્રે
કહેવાની જરૂર નથી. સાહેબ પોતે સડસડાટ નીસરણી ઉતરી સારવામ
રસ્તા ઉપર આવી ઉભા. પોસ્ટ ઓફીસદ્વારા કાગળ વખતસર પહોંચે
એમ નાંખવાનો સમય રહ્યો નહોતો. આમ ચિન્તામાંને ચિન્તામાં જ
એક કલાક તો વીત્યો. એટલામાં ગઇ કાલે જે લલિતાનો ચાકર
બાઇસિકલે સાયવવા કાંકરિયે સડક ઉપર ઉભો રહ્યો હતો તેજ
સ્ટેશનથી પાછાં આવતાં, ધીમે ધીમે ત્યાં થઇને જતાં ત્યાં આવી
પહોંચ્યો. ચાર આંખ્યો ભેગી થઇ. સાહેબ આથી ખુશી થઇ ગયા.
નોકરને પત્ર આપી તે પત્ર લલિતાને આપવાનું કહ્યું. નોકર ચીક્રી
અને ઈનામનો મળેલો રૂપિયો લઇ ખુશી થતો થતો ચાલ્યો.

લલિતા પત્ર જોતાં ગુસ્સે તો થઇ; પરંતુ પત્ર વાંચતાં તેનો
ગુસ્સો ઉતરી ગયો અને સહેજ હસી.

રહાડા આઠ વાગે મી. પ્રભાકર તૈયાર થઇ ગયા. સાઇકલ કેપ
પહેરી લીધી. સુંદર બનાતનો કેટ ચઢાવ્યો. ગજવામાં ઘડિયાળ અને
રમાત્ર પણ લીધાં, અને પાટલૂત પહેરી પોતે બાઇસિકલ ઉપર બેસીને

ઉપજ્ઞા. બરોબર નવ વાગે લલિતાને ત્યાં આવી પહોંચ્યા. લાલ લાલ ચળકતી તેની આંખો, ગોળ ચહેરો, ધડવણી રંગ, ભૂરી ભૂરી મુઠો, હૃદયુષ્ટ શરીર અને ચઢતી જુવાની-આ સર્વ સ્વાભાવિક રીતેજ સ્ત્રીજાતિને આકર્ષે તો તે નવાઇ જેવું નથી. અન્યના ઘરમાં આજ્ઞાવિના ગૃહપ્રવેશ કરવો એ નિયમથી વિરુદ્ધ તો ખરું; પરંતુ પ્રભાકર તો પહેલાં પણ એકવાર એમજ ઘૂસી ગયેલા એટલે આજે પણ તેમણે તેવુંજ સાદસ કયું. લલિતા તેને એકાએક આવતો દેખી સહજ લજ્જિત તો થઇ; પરંતુ તેનો કાઠમાઠ દેખી મોહ પામી ગઇ અને તેનું મોં મંદમંદ હસ્યું. પ્રચલિત સામાન્ય શિષ્ટાચાર થયા પછી ખન્ને એક બીજાની સહામે ખુશી ઉપર બેઠાં.

“આજે અત્યારે કેમ આવવું પડ્યું? ખુશીમાં તો છોને?” લલિતાએ પ્રસન્ન મુખથી પૂછ્યું.

“હવે ખુશી રાખવા એ તો આપના જ હાથમાં છે. કાલે આપણે છુટાં પડ્યા પછી એક એવી શુભ ખબર મને મળી કે, જે આપને જણાવવાથી આપણુ ખન્નેને લાલ છે એમ મને લાગ્યું. આજ સુધી હું ગરીબ હતો, અને તેથી આપની સાથે મારો હાથ જોડતાં હું લજ્જા પામતો હતો; પરંતુ હવે તે કાંટો ભાગી ગયો છે. મારા કાકા ગોપાળરાય ભાવનગરમાં એક ધનાઢ્ય શેઠ છે. તેમને સતતી નથી. તેમણે પોતાની અઢી લાખની સંપત્તિનો મને વારસા અનાવ્યો છે, હવે તે મારો અભ્યાસ પણ બંધ કરવા માગે છે, મારી વૃત્તિ પણ આપ જાણો છો, હવે તો રૂપિયાથીજ ઘર ભરીશું. જો હું આ વખત અહીં ન આવ્યો હોત તો અને કદાપિ મને ગરીબ સમજીને બીજા મનુષ્ય માટે આપનો વિચાર નક્કી કરી દો તો ખન્નેને મોટી હાની થાય. ન માનતાં હો તો આ મારા કાકાનો

આવેલો તાર વાંચો.” તેણે એક તાર લલિતાના હાથમાં આપ્યો.

“આપના ન આવવાથી અવશ્યન. આપને તો કદાપિ નુકસાન થાય તેવું હવું પણ મને શું નુકસાન!! તે હું આપના કહેવાથી ન સમજી.” લલિતાએ તારને બે ત્રણ વાર વાંચી કહ્યું.

“પરમ દિવસે હું તે કહેવું આપને ભૂલી ગયો હતો. આપના ખીજા પ્રેમી મી. રામમોહનરાયની પ્રથમ સ્ત્રી અઘાપિ હયાત છે. તે ખીચારીને તે સાહેબે મારફૂટ કરી ઘરમાંથી કહાડી મુકી છે. હાલ તો તે પોતે પણ એક વેશ્યાના ફંદમાં ફસાયા છે. હવે આપ જે કરો તે જોઈ વીચારીને કરજો.”

“આ વાતની સાખીતી શી? મને આપની બનાવવાને માટે તેની ખોટી નિન્દા તો આપ નથી કરતાને?”

પ્રભાકરે એક પત્ર આપતાં કહ્યું:—“હ્યો આ પત્ર વાંચો, આ સ્ત્રીનો લખેલો પત્ર છે, જામનગરથી તે પોતાના પતિની ઇચ્છા જાણી અત્રે આવી છે ને કાળુપુર રાજમહેતાની પોળમાં મારા એક મિત્રના મકાનની પાસે ઉતરી છે. તમારી મળવાની પચ્છા હોય તો હું મેળવું.”

લલિતાએ આ વાતનો કાંઈ પણ ઉત્તર ન આપતાં પત્ર વાંચવો શરૂ કર્યો.

પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું:—

“પ્યારી બહેન,

જો કે તમે મને ઝોળખતાં નથી તોપણ તમને પત્ર લખવાનું સાહસ હું કરું છું. મેં સાંભળ્યું છે કે મારા પતિની સાથે વિવાહ કરી તમે મારાં શોકય થવા ઇચ્છો છો. તમે લણેલાં ગણેલાં અને ડાહ્યાં છો તો જે કાંઈ કરો તેની ચોક્કસ તપાસ કરી, જોઈ વિચારી

કામ કરજો, જો આપને વખત હોયતો મને લખશો તે વખત તમારી પાસે આવી હું મારા રોદણાં રડીશ.

લી.

હું ખતી પીઝતી,

“કમળા.”

પત્ર વાંચતાંજ લલિતાના બાવ બદલાયા. બહુવાર સુધી તે શાંત વિચાર કરતીજ બેઠી. તેના મનમાં ક્ષાણ નવા વિચારો જન્મતા સમતા હતા તે તેની પાસે બેઠેલા પ્રભાકરને પણ ખબર ન પડી.

“કેમ આપ એકદમ ચિન્તાતુર થઈ ગયાં. મારા કંઈ અપરાધો નથી થયોને?”

“ના, ના, આપનો શો અપરાધ!! એવું કાંઈ નથી. આપને ને અપરાધને શો સંબંધ!! હવે તો હૃદયકોર્ટમાં આપનો પક્ષ સંબળ થતો જાય છે.”

“એ વાતની તો મને પણ કંઈક આશ્વા પડે છે. પરંતુ આપના ચહેરાઉપર ઉદાસી છવાઈ રહી છે. તેથી જો અકચણ ન હોય તો એક ગ્લાસ પી લઈએ તો સર્વ ચિંતા નીકળી જાય. નિશામાં સંગીત પણ ઠીક લાગશે.”

“શું આપ સંગીત પણ જાણો છો? શું ગાઈ બજાવી જાણો છો.!! હાર્મોનિયમ ઉપર?”

“હા જાણું તો છું; પરંતુ મઘવિના શીકું લાગશે, કેમ આપ બોલતાં નથી?”

“મારા પિતા એક સુધારક છે. અમારા ઘરમાં પહેલાં તો કોઈ નિશા નહોતું કરતું અરે મઘનોતો સ્પર્શ પણ નહોતું કરતું; તેમાં મહા

પાપ ગણ્યાનું હતું; પરંતુ જ્યારથી મારા પિતા સુધારક તરીકે બહાર પડ્યા છે અને જ્ઞાતિમાટે અરુઢ રાખે છે, ત્યાંથી ઉઘાડે છોમ પીએ છે. પરંતુ મને જાણે સ્વાભાવથીજ તેના ઉપર કંટાળો છે. મને તે પસંદજ નથી અને તેથી હું તેનો ઉપયોગ નથી કરતી અને કદાપિ નિશો કંઈ છું તો એ ત્રણ ચાર દિવસ માંદું પડાય છે.”

“જો આપ સહેજ માણી મેળવાને પછી લેતાં હો, તો તેનો વેગ નરમ પડી જાય. અને પછી તો આપને મ્હોટો આનંદ થવાતો.”

લલિતાના ખંડમાં મઘનો એક પણ ઝાટલ નહોતો. આથી તે ત્યાંથી ઉઠી અને પોતાના પિતાના ઓરડામાંથી એક ઝાટલ લઈ આવી. નવીન સભ્યતાનુસાર, અરસપરસ સ્વાસ્થ્યપાન કરી, પ્રેમરીતિને અનુસરતાં, એકબીજાના પ્યાલા બદલ્યા. બન્ને નિશામગ્ન થયાં, નિશો ચઢવા લાગ્યો; હવે તેમણે સંગીત આરંભવા બન્નેએ મળીને હાર્મોનિયમને ગોડવાને ઉઘાડ્યું. સારીગમ બજાવી, પ્રથમ સૂર ઠીક કરી, મી. પ્રભાકરે લલિતાની ઇચ્છાનુસાર ગાવાનું આરંભ્યું:-

* દિલદાર દિદાર દેખાવોરે !

પ્રિયપ્રાણુ દિદાર દેખાવોરે !— દિલદાર૦ ૧

તોરે દરસનસર તરસત નયનાં ચકચૂર ચંકાર ચહાવોરે !

દિલદાર દિદાર૦ ૨

વિરહ વહનિ પ્રજગિત આ દેહમાં શીતળ દગથી સુહાવોરે !

દિલદાર દિદાર૦ ૩

હરિ હરિ વલ્લભ વ્યોમ સદેદતિ મુગ્ધ કમળ વિકસાવોરે !

* બરવાની હુમરી. (કુન્નવિહારમાંથી.)

દિલદાર દિલદાર દેખાવોરે
 દિલદાર દિલદાર દેખાવોરે
 પ્રિયપ્રાણુ દિલદાર દેખાવોરે,
 પ્રિયપ્રાણુ દિલદાર દેખાવોરે,

એક પછી એક લલકારી પ્રભાકર ગાવા લાગ્યો. એક ગાયન પૂર થતાં બીજી ગાયું. વળી મધુર રાગ ચાલ્યો:—

* વાહ ખુશ બની, બની ખુશ બની
 નારી ખુશ બની બની ખુશ બની,

રસિક રમણિ, શી સુંદર છે આંખડી, કમળ પાંખડી,
 નયનશર ચરચર ધસે ઝડપ મુજ ભણીરે—હાહા.

વદન છે શસીસમ રે સુંદર,
 ચાલમાં એ ગજગમની ગણી;

શો સુંદર છે શણગાર, મળે જો સુંદર મુજને નાર,
 થઈ રહે કદિ એહ દિલદાર, બતાવે પોતેપૂરણ પ્યાર—

હુ ગણું મને ધનભાગ્ય, અરે મહાભાગ્ય,
 વસી ગઈરે અંતરમાં સરસરસર

એ મનમોહિની નાર બની નાગણીરે—હાહા.

વાહ ખુશ બની, બની ખુશ બની—

હારમોનિયમ પર ફરતા મી. પ્રભાકરના હાથની સ્ફુટિ, તેના સુરીલો રાગ અને તેની ગાવાની છટાસાથે સુંદરતા જોઈ નિશામગ્ન થયેલી લલિતા પોતાને સંભાળી ન શકી. પ્રભાકરને ગાહેલ કરી પ્રથમ

પ્રેમભર્યા ચક્ષુથી તેના રહામે એક કટાક્ષ કર્યું અને હાર્મોનિયમ તેની પાસેથી લઇ પોતે ગાવા લાગી. પ્રથમ તો આ એક સ્ત્રી, તેમાં પણ સુંદરી, અરે એટલું જ નહીં પણ યુવતી અને ગાવા વગાડવામાં નિપુણ; વધારામાં પ્રભાકરને તેણે પ્રથમથીજ પ્રેમપાશે બાંધેલો, આથી પ્રભાકર આનંદમગ્ન થઇ ગયો. સુંદરીના ગાવાનો આરંભ થતાં, પ્રભાકર તો શું પણ એરડાની બાજુ વસતાં હલકી વર્ણનાં આડોસી પાડોસી સર્વ, પણ, પોતાનું ખાતું પીવું છોડી દઇ ગાયન સાંભળવા લાગ્યાં. પ્રભાકરનું મન આ ગાન શ્રવણ કરતાં પાણી પાણી થઇ ગયું. હાર્મોનિયમનો મધુર સ્વર ચાલ્યો:—

પડે મમ હૃદય જરી ના ચેન, પેખિ તુજ મનહર વાંકાં નેન;

રંગિલાં ચંચળ ચમકે જેહ,

ભોળવી જૂરકી નાંખે તેહ,

કરાવે કામણુગારાં નેહ,

છખીલાં અતિ ગુણુ ગરવાં એહ,

રત્ન રૂડાં રઢીયાળ એ, મોહક સહુ સંસાર,

મન માફ હરવા બન્યાં, ઇગ જગ એ શુકાર—

ચઢી આવ્યાં લઇ રમરનું સેન, રનેહિ ! તુજ મનહર વાંકાં નેન.

જુલાવી શુદ્ધ, શુદ્ધ ને સાન,

જુલાવ્યું સખતું માફે જાન,

કીધી ધાયલ, તેમજ ગુલતાન,

બની હેવાન—બની મસ્તાન,

બ્યાં કારી તુજ લાગતી, નયનબાણુની ચોટ,

મા વાગ્યો નવ રૂઝો, કરે હિયાયો કોટ—

પીડા પામે રાગી દિન રેન. જોઈ તુજ મનહર વાંકાંનેન.

જોઈ તુજ મનહર વાંકાં નેન

જોઈ તુજ મનહર વાંકાં નેન

પડે મમ હૃદય જરી ના ચેન

જોઈ તુજ મનહર વાંકાં નેન—

“જોઈ તુજ મનહર વાંકાં નેન” ના ધ્વનિ પ્રતિધ્વનિઓ થવા લાગ્યા અને શ્રંગારપ્રિય કવિ શ્રી દયારામના—

મનમોહન છબીલી છબી હેલડીરે

એની રહામું જોતાં રહેજે ઉપજે વહાલ,

રમતાં રમતાંમાં પરસ્પર પ્રેમ ઉપજ્યોરે—

કહેવા પ્રમાણે, ગાવાથી, ઉભયનો અનુરાગ વધવા લાગ્યો, ધડીમાં લલિતા અને ધડીમાં પ્રભાકર એમ વારા ફરતી ગાતાં હતાં. વચ્ચે વચ્ચે મલ્લના પ્યાલા પશુ ઉડતા હતા. અધિક નિશાપાન કરવાથી હવે ઘાંટો જડો થતો ચાલ્યો. આખરે લલિતાએ કુંજવિહારમાંથી—

મેં શો પ્યાલો પીધો તે નિશો ચડી ગયોરે!!!

નિશો ચડી ગયોરે, નિશો ચડી ગયોરે—મેં શો પ્યાલો પીધો તે.

હું નવ જાણું જો ક્યારે પાયો વ્યાપ્યો વ્યાપ્યો દસ વિધ સમ અવયવે—મેં શો પ્યાલો પીધો તે નિશો ચડી ગયોરે—

નિશો ચડી ગયોરે. નિશો ચડી ગયોરે—

બોલતાં ગાયન બંધ કર્યું. એટલામાં ચાકરે લલિતાને ખૂબ પાડવાથી ત્યાંજ આનંદની સમાપ્તિ થઈ. હાથ મેળવી બન્ને છુટાં પડી ઘેર જતાં પ્રભાકરે કહ્યું:—

“કેમ સુંદરી ! હવે તમને મારાં કહી સંબોધવામાં કાંઈ અડ-
ચણ છે ? હવે વિવાહનું સત્વર થાય તો તો સુખપૂર્વક દિવસો મળાય.”

“હવે શાની વાર છે. વળી આ ફોર્ટીશીપની રીત પણ ઠીક
છે ને ?” વિવાહ થતા પહેલાં જ સંસારનો કંઈક અનુભવ તો થઈ
જાય છે ને ? !”

“તે તો ઠીક પણ હવે વિવાહનું ક્યારે ?”

“કેમ આમ અધીરા થઈ જાઓ છો. હવે તેથી શું વધારે
છે ! ? લાગ જામતે હું પિતાજીને કહીશ. અપ્રસન્ન તો થશે પરંતુ
તેમાં હું શું કરું. હવે મારાથી પતિ વિના રહી શકાય તેમ નથી.
હવે તે સુધારક થયા છે એટલે કાંઈ અડચણ નથી. મને મારી
ઈચ્છા પ્રમાણે કરવાનો અધિકાર છે, મારા કહેવા પ્રમાણે તેમણે
કરવું જ પડશે.”

ખીજે ઘાંટો સંભળાતાં, પ્રભાકર હીરાની એક નીલમ જડેલી
વીંટી બક્ષીસ આપી વિદાય થયા.

પ્રકરણ ૩ જી.

બે બહેનો.

“જેને જેવો સંગ રંગ પણ તેવો બેસે.

“જેને જેવો સંગ પ્રેમ પણ તેવો પેસે,

“જેને જેવો સંગ કામ તેવાં તે કરશે,

“જેને જેવો સંગ, કામ તેવે જઈ કરશે,

“ રૂડે સંગે રૂડો થશે, જુરે સંગે જુરો બને,
 “ સારા મહેતાના સંગથી ભાગ્યશાળી વિદ્યા ભણે ”
 (કવિ શામળ.)

ગવાનરાય દેશાઈ, રાજનગરમાં એક ઉચ્ચ જ્ઞાતિના, કુલિન કુટુંબના, આધેર વયના નાગરિક હતા. તેમની સ્થાવર અને જંગમ બન્ને મિલકત ધ્યાનમાં લેતાં તે એક લાખ રૂપિયાના આસામી એટલે લખેશરી ગણાતા સંસ્કૃત, અંગ્રેજી અને વૃજભાષા, એ ઉપરાંત હિંદુસ્તાનમાં ખોલાતી બીજી ધણી ભાષાઓનું જ્ઞાન તેમને હતું. તેમની આર્યધર્મ નિષ્ઠા અસાધારણ હતી અને તે ન્યાયી, પ્રમાણિક અને સદ્વર્તનશાળી પુરૂષ હતા. કુટુંબ કબિલામાં, ન્યાત-જાતમાં અને રાજનગરમાં તેમજ અન્ય કેટલાંક સ્થળોમાં જ્યાં તે પરિચિત થયા હતા, ત્યાં, સર્વ કોઈ તેમને માનની નજરથી જોતું. ધર્મ ઉપર અત્યંત આસક્તિવાળા તે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠતાં નિત્યકર્મથી પરવારી હમેશાં યોગ્ય વ્રાત્તણના મુખથી ધર્મકથા શ્રવણ કરતા, ત્યાર પછી ભોજનાદિથી પરવારી સહજ વિશ્રાંતિ લઈ પુનઃ કાર્ય પ્રવૃત્ત થતા. સનાતન ધર્મની વૃદ્ધિ કરવામાં, વિદ્યાને ઉત્તેજન આપવામાં, કેળવણીનો પ્રચાર થયેલો જોવામાં, ટુંકામાં દેશોન્નતિના કોઈ પણ કાર્યમાં, એમ નાના પ્રકારનાં દેશોપકારક કાર્યોમાં પણ તે પૂરતું લક્ષ આપતા; ધર્મ, વૃત્ત અને તેમની વિદ્યા સર્વનો તે દેશ હિતાર્થે સદુપયોગ કરતાં ચૂકતા નહોતા. રાજવિષયક સલાહોમાં,

સંસાર ઉત્પત્તિની ચર્ચામાં અને સામાન્ય દેશહિતના અન્ય વિષયોમાં પણ તેમના દૃઢ અને પકવ વિચારો ધણા ઉમદા, માન આપવા યોગ્ય અને અનુકરણીય હતા. દેશની સમગ્ર પ્રજાને ઉપયોગી એવાં ધણાં પુણ્ય કામોમાં તેમણે આગળ પડતો ભાગ એક કરતાં વધારે વાર લીધેલો, તેથી રાજ્યકર્તા પ્રજાના અમલદારોમાં પણ તે સારી પ્રતિષ્ઠા પામ્યા હતા; એટલુંજ નહીં પણ દેશ પરદેશમાં પણ ભગવાન-રામ દેશાર્હનું નામ ધણાને જાણીતું થઇ ગયું હતું.

મોહનરાય, જેમનું નામ આપણે પ્રથમ પ્રકરણમાં વાંચ્યું છે તે ભગવાનરાય દેશાર્હનાજી પુત્ર હતા. આપણામાં સાધારણ એવી કહેવત ચાલે છે કે “જેવા બાપ તેવા બેટા અને જેવા વડ તેવા ટેટા.” પણ આ કહેવત સર્વ સ્થળે ખરી પડતી જેવામાં આવતી નથી. ધણાં કુટુંબોમાં એવું આપણે જોઈએ છીએ કે પિતાના કરતાં પુત્રની નીતિ, રીતિ કૃતિ કેવળ વિરોધી જ જૂદા પ્રકારની હોય છે. ‘જેવો સંગ તેવો રંગ’ એ કહેવત પણ આપણામાં પ્રચલિત છે. સાધારણ રીતે પુત્રની કેળવણી ઉપર, તેના વર્તન ઉપર દેખરેખ તેના પિતાની જ હોય એટલે પિતાના સર્વ ગુણો પુત્રમાં સંક્રાન્ત થાય અને બાળક એ એક સારામાં સાફ અનુકરણજન્ય હોવાથી તેના પિતાના વર્તનને અનુસરે. પણ ઘણે ઠેકાણે એમ પણ થાય છે કે તે ફરજ (પુત્રને ઉછેરવાની) પિતાને માથે આવી પડતી નથી અને આવી પડે છે તો પણ તેના શિવાય બીજા ધણી જાતની સંગતિની અસર પણ તે બાળકપર થાય છે. આથી જેવા પ્રકારનું બાળક આપણે અમુક કુટુંબનું નીકળવાની આશા રાખીએ તેવું તે ધણીવાર નીકળતું નથી. મી. મોહનરાયના સંબંધમાં પણ એમજ બન્યું હતું. ભગવાનરાય દેશાર્હ કેવા પ્રકારના ગૃહસ્થ હતા, તેમનું

વર્તન કેવા પ્રકારનું હતું, એ સર્વથી આપણે માહિતગાર થયા છીએ. એટલે તેમના પુત્રની પાછળ દેખરેખ ઝોછી રાખી નહીંજ હોય! કેળવણી ઉપર પૂરતું લક્ષ અપાયેલું એટલે સાધારણ રીતે “મોહનરાયે સારો વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો અને હાલમાં માનની નજરે જોવાતી થી. એ. ની ડીગ્રી તેમણે મન સાથે મેળવી હતી. પણ કોણ જાણે કેમ! પૂરતી કાળજી છતાં, પૂર્વના સંસ્કારે કે ઉચ્ચ વિદ્યાના પ્રભાવે! ધર્મ નીતિ રીતિ ઉપર તેમનું ચિત્ત ચોટયુંજ નહોતું અને “ઇંગ્રેજ ભાષાનું જ્ઞાન તરણોને ઉદ્ધત બનાવે છે” એ સૂત્ર તેમના સંબંધમાં અક્ષરશઃ સત્ય નીવડ્યું હતું. “પાશ્ચાત્ય વિદ્યામાં એક મોટી ખામી છે અને તે એ છે કે પુરુષ વા સ્ત્રી જે કોઈ તેનો પ્રસાદ લે છે અને કુમળી વયથીજ હૃદયનેતા થાય છે તો તેઓ સ્વાતંત્ર્ય, હક વગેરે હાનિકારક વિષયો અપૂર્ણ સમજવાથી તેમાં ગરબડ કરે છે અને અર્ધદૃષ્ટ બને છે.” સ્વતંત્ર કેળવણીના પરિણામે સ્વતંત્રતા અને હક માગવામાં મોહનરાય એટલે સુધી આગળ વધ્યા હતા કે, પિતાની મરજી ન હોવા છતાં પણ, તેમણે વિલાયત જવા માટેહક કરી હતી, કંકાસ કર્યો હતો અને ગયા હતા પણ ખરા તેમના વિચારો ગમે તેવા સુધરેલા થયા હશે, તો પણ વિલાયત જવા પૂર્વે તેમનો બાહ્ય ઢંગ તો તેમના કુટુંબને યોગ્ય જ હતો; પણ ત્યાં જતાં તેમણે હિંદુસમાજને તિલાંજલિ આપી દીધી. બ્યારે બેરિસ્ટર થઈને પાછા ફર્યા ત્યારે મી. મોહનરાય એક જૂદાજ પ્રકારના વર્તનવાળા થયા હતા. જ્ઞાતિબંધનને અનુસરી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડ્યું, તેને માટે ક્રિયાઓ કરવી પડી; પરંતુ આ સર્વ તેમને ‘હટ નોનસન્સ’ જેવું લાગ્યું. પિતાજીની સાથે પરતંત્રતામાં ધરમં રહેવું ના પસંદ કરી, તેમણે સ્વતંત્ર એક બંગલો ખાડે લઈ ત્યાં સુધરેલી

રીત પ્રમાણે રહેવા ધાર્યું. ભગવાનરાય જેવા ધર્મનિષ્ઠ મહાત્માને તો આ પસંદ હોય જ કેમ ? આવી પુત્રની ઉદ્ધતાઇ તેમનાથી શી રીતે સહન થાય !? પિતા પુત્રને બેસતી રાશ નજ આવે એ સ્વાભાવિક હતું. પિતાની હવેલી જે રાયપુરમાં હતી ત્યાં ન રહેતાં તેમણે આરટો-ડિયાની સડક ઉપર બંગલો રાખ્યો અને ત્યાં રહેવા માંડ્યું. ભગવાનરાય દેશાઇ મનમાં તો ઘણા અમંતોષ પામ્યા, પરંતુ ધરની આબરૂ સાચવવા, બહારથી જરાએ ન બનાવ્યું. પુત્ર જૂદો થતાં પુત્ર વધુ પોતાના પતિની સાથેજ રહેવા ગઇ. ધાવણ પણ જેણે છોડ્યું નહોતું તેથી ન્હાની પુત્રી લલિતાને પણ તે સાથે લેતી ગઇ. લલિતાની મ્હોટી બહેન, જે તેનાથી, આ વખતે ચારેક વર્ષે મોટી હતી અને જેની ઉમ્મર અત્યારે છએક વર્ષની હતી તેનું નામ અલકકિશોરી હતું, તે પોતાની દાદીની સાથેજ રહી. જ્યાં સુધી બાળકની ફિકર તેનાં માતાપિતાને, હોંદુ કુટુંબમાં, ભાગ્યેજ હોય છે, આથી જ્યારે મોહનરાય વિલાયત નહોતા ગયા અને પોતાના પિતાના ભેગાજ રહેતા હતા ત્યારે અને તે વિલાયત ગયા ત્યારે પણ, તેમને કે તેમની પત્નીને તો અલકકિશોરીની સંભાળ લેવાનું નહોતુંજ; અને તેથી તેને પોતાનાં દાદા દાદી સાથે રહેવાનું પસંદ કર્યું હતું.

હવે મી. મોહનરાય પોતાની પત્ની અને પુત્રી સાથે નવીન સુધરેલી રીત પ્રમાણે રહેવા લાગ્યા હતા. આજ કાલ જેમ બારીસ્ટરો સંઘા થઇ પડ્યા છે અને ટકાના ત્રણશેર વેચાય છે, અર્થાત્ જ્યાં જેઇએ ત્યાં એમનાં પાટિયાં નજરે પડે છે એવો વખત જ્યારે મોહનરાય બારીસ્ટર થઇને આવ્યા ત્યારે નહોતો, થોડા વખતમાં તેમની વકીલાત ખુબ જામી, તેમણે પણ પૈસો એકઠો કરવા માંડ્યો. પિતાના આશ્રય શિવાય તે પોતાની જાતે રહી શકે તેમ હતા. તેમણે

હવે દેશમાં સુધારો કરવાનું ધાર્યું અને આજ કાલ જે મંડળ સુધારક નામે ઓળખાય છે તેવા મંડળના એક અગ્રણી બન્યા. આજકાલ લેવાતા-અપાતા શિક્ષણનો લાભ તેમણે લલિતાને આપ્યો. તેને નિશાળમાં મોકલવામાં આવી અને અત્યારે તેણે શાળાનો અભ્યાસ લગભગ પૂરો કરી નાંખ્યો હતો. મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા જ માત્ર તેને, ગયે વર્ષે તેમાંના પાસ થયેલી હોવાથી, આપવાની બાકી રહી હતી.

અંગ્રેજી ગુજરાતી ભાષાનું શિક્ષણ લેવા ઉપરાંત, લલિતાએ સંગીતનું પણ સારું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું; હાર્મોનિયમ, ઈનસરટિના, ફિડલ, નરધાં વગેરે વાજીત્રોનો તે ઉપયોગ કરી જાણતી હતી. તેમ આ વાજીત્રો સાથે તે ગાઈ જાણતી એટલુંજ નહીં પણ સ્વતંત્ર કે અનુકરણરૂપ સાધારણ કવિતાઓ પણ લખી શકતી. છઠ્ઠા ધોરણ સુધી પરિભાષા તરિકે સંસ્કૃત રાખ્યા પછી તેણે તે કઠિન લાગતાં, સાતમા ધોરણમાં ગુજરાતી લીધું હતું. અંગ્રેજી ગુજરાતી, ભાષાના ઘણે અંશે સર્વ કવિઓ તે જોઈ ગઈ હતી, નવલકથાનાં ઘણાં પુસ્તકો તેણે વાંચ્યાં હતાં અને શ્રોડા વખતથી તેમણે લલિતા અને તેના સહાધ્યાયીઓએ સ્થાપેલા સમાજમાં પણ તે ઉલટથી ભાગ લેતી હતી એટલુંજ નહિ પણ, તે સમાજના વ્યવસ્થાપક મંડળમાં પણ એક મેમ્બર (સલાસદ) નીમાઈ હતી.

પાશ્ચાત્ય વિદ્યાને જ માન આપતા, તેના રીત રીવાજોને જ પસંદ કરતા, આપણા મોહનરાય બેરીસ્ટરને ત્યાં સંઘળું જ અંગ્રેજી ફેશનનું જોવામાં આવતું હતું. બુટ, સ્કીપરો પહેરીને માત્ર બેરિસ્ટર સાહેબનાં પત્ની એટલાં બધાં સુધારક નહીં બનેલાં અને તે મૂર્તિની સેવા કરતાં હોવાથી, દેવસ્થાન અને ભોજનાલય શિવાય સર્વ સ્થળો

અંગલામાં ફરી શકાતું હતું. સોફા, ખુરશીઓ, ટેબલો અને એવાં ફર્નીચરોનો પ્રવેશ તો ચલેલો જ્યાં ત્યાં નજરે આવેજ એ આશ્ચર્ય-જેવું નહોતું. અંગલાનાં સર્વ સામાન્ય એક પ્રધાન ખંડ શિવાય સર્વને પોતપોતાના નિરાળા ખંડો સોંપવામાં આવ્યા હતા અને તેમાં ખાસ અનિવાર્ય કારણ શિવાય બીજાએ પરવાનગી શિવાય પેસવું તો ઠીક ગણાતું નહીં.

પહેરવેશમાં પણ મી. પાહનરાયે સુધારો દાખલ કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો; પોતે તો યુરોપિયન પોશાકમાંજ રહેતા અને જો કે તેમનાં પત્નીના અત્યાગ્રહથી સ્ત્રી વર્ગને તો દેખાવમાં યુરોપિયન પોશાકવાળાં તે નહોતા ખનાવી શક્યા હતા પણ તેમને મધ્યસ્થ-આપણે પારસી બાનુઓને જેવા પોશાકમાં જોષ્ટએ છીએ તેવા દબથી રહેવાનું તો સ્વીકારવું પડ્યું હતું. કમખાને બદલે લલિતા અંગ્રેજ ફેશનનું પંદર કાપનું કાંડા સુધીનું બદનજ રાખતી. પગથી પુલતો ચણિયો-ઘાઘરો પહેરી, બુટ મોજા ચઢાવતી અને રેશમી સાડી-ઝોઢણી ઝોઢતી હતી. લવન્ડર વોટરથી સુવાસિત કરેલા રૂમાલ શિવાય તો તે બાગ્યેજ બહાર નીકળતી. પહેરવાનાં વસ્ત્ર ઉપરાંત, પગમાં ઉપર જાણ્યા પ્રમાણે સ્લીપરો કે બુટ અને મોજાં, કાનમાં એરિંગ, હાથે સોનાની અંગડીઓ અને ગળામાં એક હાર-આ શિવાય અન્ય અલંકારો તે બાગ્યેજ પહેરતી.

આપણા કુટુંબમાં જેમ બાળકીઓને ન્હાનપણથીજ લોટા અજવાળવાની, વાસણ ઉટકવાની, પુંજે કાઢવાની, દેવતા પાડવાની અને રસોઈ કરવાનું શીખવાની વ્યથા (1) બોરવી પડે છે તેવી વ્યથા-કડાકૂટમાં લલિતાને પડવાનું નહોતું. આ સર્વ તો તોફાર-રસો-

પ્રજ્ઞાનેજ સોંપવામાં આવ્યું હતું. આ પીને, રહવાર સાંજ સામકલ ઉપર કે ગાડીમાં બેસીને ફરવા જવામાં, અગર હોન્ટેનિસ, પુટબોક્સ વા બેડમિન્ટન આદિ રમતોમાં ભાગ લેવામાં, અથવા લાયમ્ફેરીમાં જવામાં, વિશ્રાંતિઅર્થે હાર્મોનિયમ્માંદિ વાજીત્ર વગાડવામાં, મળવા આવેલા કે જવાના રનેહિઓ જાણે તર્તાવિનોદ કરવામાં. શનીવાર રવિવારે વ્યાખ્યાનમાં ભાગ લેવામાં, ખીજ દિવસોમાં સમાજની વ્યવસ્થા માટે કે તેને માટે તૈયાર કરવાના વિષય માટે વિચાર કરવામાં અને આ સર્વ કરવા સાથે વળી વિદ્યાભ્યાસ કરવો એમાં તેનો સર્વ સમય રોકાતો હોવાથી તેને ગૃહકાર્યમાં ચિત્ત પરોવવા નવરાશજ મળતી નહોતી. તેમાં તે લક્ષ પશુ નહોતી આપતી.

લલિતાએ સોળમું વર્ષ પૂરું કર્યું હતું. એટલામાં તે ધણી હોશિયાર વિદ્યાર્થી નીવડી અંગ્રેજી સાતમા ધોરણ સુધી આવી હતી અને તે આ વખતે પહેલે વર્ષે મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં પશુ બેઠી હતી; પરંતુ ગણિતમાં માત્ર પાંચ માર્ક્સ ખૂટતા રહેતાં નિષ્ફળ નીવડી હતી, પાસ થવાની સંપૂર્ણ આશાવાળી લલિતાએ પરિક્ષા થઇ ગયા પછી અતે પરિણામ જણાતા પૂર્વના એક માસ જેટલા વખતમાં, અને તેમાં નિષ્ફળ નીવડવાથી એક અડવાડિયું દિલ્લિગીરીમાં જવા પછી, અભ્યાસ એનોએ ફરી કરવાનો હોવાથી, સાહિત્યનાં, નવલકથાનાં અને નાટકોનાં પુસ્તકો વાંચવા તરફ મન દોડાવ્યું હતું શેક્સપિયરનાં નાટકો, ડાળીદાસનાં નાટકોનાં અંગ્રેજીમાં થયેલાં ભાષાન્તરો, અને ખીજ અનેક શ્રંગારરસમય નવલકથાઓ તેણે વાંચી. યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલી આ તરૂણીના મગજ ઉપર આ સર્વ વાચનની અસર વિપરીત થઇ; તેનું હૃદય શ્રંગારી બન્યું. અણુવા ઉપર તેને કંટાળો આવ્યો, તેનું મન હવે સંસાર તરફ દોડ્યું. સુધારાના

પરિણામે તેના વર્તન ઉપર ખાસ લક્ષ આપવાની તેના ધરમાં પ્રથમ-
થીજ જરૂર નહીં જણાયેલી હોવાથી, ઉન્નત અને સ્વચ્છંદ આચરણ
કરતું તેનું મન મદોન્નત હાથિણીની પેઠે વશ ન વર્તતાં, વધારે
ઉન્માદને પામ્યું અને તે એવી સ્થિતિએ પહોંચી કે જેનો ચિતાર
પ્રથમ પ્રકરણમાં આપેલો હોવાથી અત્ર તેનું પુનર્દર્શન નિર્થક છે.
લલિતા સંબંધી આટલા પરિચિત થયા પછી હવે આપણે આપણા
ચક્ષુ તેની મ્હોટી બહેન અલકકિશોરી પ્રતિ ફેરવીએ.

આપણે ઉપર વાંચ્યું-પરિણામ જોયું તેના કરતાં જૂદીજ રીતે
અલકકિશોરીને દાદાને ત્યાં ઉછેરવામાં આવી હતી. મોહનરાય
પુત્રના વર્તન સંબંધી સતાવતી ચિંતાઓને જો લક્ષમાં ન લઈએ તો,
ભગવાનરાય દેશાઈ અને તેમનાં ધર્મપૂત્રની સુંદરઆ સર્વ વાતે
સુખી હતાં. પુત્ર જીવતો રહે અને ખાતે પીતે સુખી રહે, એટલુંજ
ઈચ્છતાં તેમને સંતોષ માનવા શિવાય અન્ય ઉપાય નહોતો. “છોકરો
ટૂળખોળું નીકળ્યો, મારાં ઘોળાંમાં ધુળ ધાલી, હાય હાય, આ
કરતાં હું વન્ધ્યા રહી હોત કે પેટ પથરને જન્મ આપ્યો હોત
તો ફીક” વગેરે દુઃખોદ્ગારો કાઢી સુંદરઆ વારંવાર દુઃખી થતાં,
પોતાનાં દુઃખો પોતાના સમજી સ્વામી આગળ રડતાં હતાં; તો
પણ દરેક પ્રસંગે દેશાઈ તેમને શાંત કરતા હતા અને અંતરમાં
ચિંતાકિટ હૃદયને કારતો હતો છતાં તે અન્યને પ્રતીત ન થાય તેમ
કરવા, તેમ પોતે પણ પોતાની મેજેજ વારંવાર અંતઃકરણને સમા-
ધાન આપતાં પ્રસન્ન રહેવા, પ્રયત્ન કરતા હતા.

સર્વ લૌકિક વૈભવવાળા ભગવાનરાય દેશાઈને ત્યાં ચાકર
નક્કર અને રસોઇઓ સર્વ હતાં; તો પણ ગરીબ માતાપિતાને ત્યાં

આલ્યાવસ્થામાં હિછરેલાં સુન્દરખાએ દુઃખના દિવસો જોયા હતા અને સાસરે સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા હોવા છતાં “ધણી વગર દોર સુતાં” અને ‘નોકર તે નોકરજ’, દેખરેખ શિવાય તેતો વેઠજ ઉતારે એવું સમજી સર્વ વ્યવસ્થાની લગામ તેમણે પોતાના હાથમાંજ રાખી હતી. કન્યા આખરે તે પારકું રત્ન છે, એ સારી રીતે જાણનાર સુન્દરખાએ, અલકકિશોરીને તેને ભવિષ્યમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવું શિક્ષણ આપવા ખાસ કાળજી રાખી હતી. દાદીએ તેને ઉત્તમ ગૃહણી બનાવવા ધાર્યું ત્યારે દાદાએ સુનીતિ સદ્ગુણ અને સદ્ધર્મનાં બીજ તેનામાં રોપવા અને તેને વિદ્યાદાન આપવા, ખાસ એક વિદ્વાન પંડિતની વ્યવસ્થા કરી હતી. નવરાશના વખતમાં જૂદાં જૂદાં દૃષ્ટાંતોથી, સુનીતિમય, સુબોધક વાર્તાઓથી અને સદ્ધર્મ પ્રસારક કેટલાક બોધાથી શિક્ષા પણ તેને વારંવાર દેતા હતા. સુશિલ, નમ્ર, હોંસિલી તથા હસમુખી અલકકિશોરી તે સર્વ પ્રીતિથી શીખવા લાગી. ગુજરાતી વાંચતાં લખતાં આવડવા સાથે, તે વ્યાવહારિક હિસાબો પણ શીખી અને વળી સંસ્કૃત માતાની પ્રસાદી લેવાનું આરંભી તેમાં પણ કેટલુંક જ્ઞાન તેણે મેળવ્યું. આ સાથે, ગૃહ વ્યવસ્થા, શીવણ, ભરત વગેરે કળાઓ પણ તે વખત મળ્યે શીખતી. તેમ તેનાં દાદીએ તેને પૂર્ણ રીતે વ્યવહારકુશળ પણ બનાવી હતી.

સુશિલતા, નમ્રતાદિ સદ્ગુણો તે જાણે તેનામાં સ્વાભાવિક હતાજ; તે સાથે વિશુદ્ધ પ્રેમ, નિર્મળ સ્વભાવ, ઘ્યાણુ વૃત્તિ, સહન-શીલતા, સંતોષ, દૃઢતા, ધર્મ શ્રદ્ધા, નીતિ પર પ્રીતિ, સત્યકથન, મધુરતા, મૃદુતા અને ચિવેક વીચારાદી, તેના દાદા દાદીના સદ્ગુણો પણ તેનામાં સંક્રાન્ત થયેલા જણાયા. ધીમે ધીમે પરિચયમાં આવતાં

સર્વને ડ્રિય થઇ પડેલી આ બાળકી, વિદ્યા કલા સાથે ઉમ્મરમાં
પણ વધ્યે જતાં, નવદશ વર્ષની ઉમ્મરે પહોંચતાં હવે તેને યોગ્ય
સ્થાને જોડવાના વિચારમાં તેનાં દાદા દાદી પડ્યાં.

પ્રકરણ ૪ થું.

લગ્નવિચાર.

હોય વિશારદ-બુદ્ધિજન, મતિહિન વા નાદાન,
પણ સહુ માને આપને, અધિક હિરે વિદ્વાન;
આપ, આપ હિર, જન બધા, જગ ધારે અભિમાન,
મદા-ધોડા સહુ ફરે, મનમહીં રહી મસ્તાન.

ત્રિના આશરે સાડા આઠ વાગ્યા હતા. આજે હમેશના
કરતાં, નિત્યનિયમથી સહજ વહેલા પરવારી, વાળુ
પાણી કર્યા પછી, ભગવાનરાય દેશાઇ તેમના દિવાન-
ખાનામાં સુંદરબાની સાથે વાર્તા કરતા બેઠા હતા.
ઉમ્મરલાયક થયેલી અલકકિશોરીને હવે ક્યાં જોડવી
તેનો વીચાર કરવાનો હતો. બાલ્યાવસ્થામાંથીજ માતાપિતાથી જુદી
પડેલી કન્યાઅવસ્થાએ પહોંચેલી આ બાળાના ભરીબને માટે દેશા-
ઇના અને સુંદરબાના કરતાં વીશેષ ઠાળજી ઠાપને નહોતી; તેમજ તે

તે જે નિર્ણય ઉપર આવે તે યોગ્યજ છે એમ ન માનતાં, તેમના દરાવમાં આડે આવવાનું કાર્મનામાં ભાગ્યેજ સામર્થ્ય હતું; છતાં તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ભગવાનરાય દેશાષ્ટએ, આપમતિથી સ્વતંત્ર-પણે કાંઈ કામ ન કરતાં, કાંઈ પણ જાતના ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવતા પૂર્વે, સ્નેહિ-સંબંધિઓની સલાહ લેવાનું યોગ્ય ધાર્યું. હિંદુ કુટુંબમાં લગ્નપ્રસંગ તે કાંઈ કુલડીમાં ગોળ ભાગવા જેવો પ્રસંગ નથી; એ ઉપર જ કન્યાના ભવિષ્ય-જીવનનો આધાર છે એ વાર્તાને દેશાષ્ટ સારી રીતે સમજતા હતા. અલકકિશોરીનાં માતા પિતા તો તેને માટે ઝાઝીજ કાળજી કરતાં હતાં; છતાં તે એમ માનતા હતા કે જેટલો હક્ક પુત્રીના ઉપર તેની માતાનો અને તેના પિતાનો છે તેટલો સુન્દરણાનો અને પોતાનો હક્ક નથી; જોકે તેમના વિચાર તે બાળકીનું ભવિષ્યનું શ્રેય સાધવામાં કેવળ પ્રતિકૂળ અને વિના સમજના છે તો પણ તેમના અભીપ્રાયની જરૂરેતો છેજ. તેમ કન્યાનાં મોસાળ પક્ષનાં સંબંધી જનોને પણ પૂછવા ગાછવા શિયાવ કરી નાંખવું તે વ્યવહાર નીતિથી યોગ્ય ન ગણાય. આ ઉપરાંત પોતાના કુટુંબનાં અડીને થતાં સર્ગાં સંબંધીઓની અનુમતિ મેળવવી જોઈએ, એમ પણ તે ધારતા હોવાથી સર્વને એકવાર સાથે બોલાવી તેમના અભિપ્રાયો લેવાનું તેમણે ધાર્યું. આવા વિચારો તેમણે સુન્દરણાને જણાવી દીધા હતા અને પતિની ઇચ્છા-મેજ અને તેમની આજ્ઞાનેજ આમવાક્યસમ ગણનારાં દેવી સ્વરૂપ શ્રી સુન્દરણાએ તે વિચારોને અનુમોદન આપતાં તદનુસાર વર્તન કરવા વ્યવસ્થા કરી. આજ રોજ સર્વ સંબંધીઓને બોલાવવાનું પૂર્વથી નક્કી કર્યું હતું. તેથીજ આ વંદનીય પતિપત્ની વેળાસર મરવારી, ઉપર કહ્યા પ્રમાણે, સર્વના આવવાની વાટ જોતાં વાર્તા

કરતાં બેઠાં હતાં.

સુમારે અઘેઝિક કલાક, તેમણે નિમંત્રણ કરેલાં સર્વના આવવાની રાહ જોતાં બેસવું પડ્યું હશે એટલામાં તે એક પછી એક આવી પહોંચતાં, પ્રત્યેકને પોતપોતાના યોગ્ય સ્થાને બેસાડવામાં આવ્યાં. અલકકિશોરીના વિવાહનો વિચાર કરવા આ દિવાનખાનામાં અત્યારે, પુરુષવર્ગમાં ભગવાનરાય દેશાઈની સાથે, તેમના એક પિત્રાભાઈ જેમનું નામ પરમોદરાય હતું તે, પોતાના કુળદિપક સુધારાના પવને ચઢેલા પુત્ર મોહનરાય, તેમની સાથે તેમનાં પત્નિ સવિતાગવરીના પિતા ત્રયંબકરાય અને ભાઈ મદનલાલ; તેમ, સ્ત્રી વર્ગમાં સુન્દરબાની એક પડખે સવિનય, સંકોચાઈ બેઠેલાં સવિતાગવરી અને બીજી બાબુએ બેઠેલાં સુન્દરબાનાં નણુંદ દેશાઈનાં બહેન વિજયાબા અને બહેવાણુ-સવિતાગવરીના માતા રૂક્મણિબા મળી કુલ નવ માણસો એકઠાં થયાં હતાં.

દેશાઈ બોલીને શાંત રહ્યા પણ દેશાઈના આગળ બાણે કોઈની બોલવાની જાલજ ઉપડતી ન હોય તેમ કોઈ પણ કાંઈ બોલ્યું નહીં. દેશાઈએ લગભગ ૧૦-૧૨ મિનિટ સુધી રાહ જોઈ પણ કોઈનો ઉત્તર ન આવવાથી પુનઃ તે બોલ્યા:—“આ કાર્ય એવું છે કે, જે સર્વેએ મળી કરવાનું છે. તેમાં આ પ્રમાણે મુગાં બેસી રહેવાથી કાંઈ વળવાનું નથી. માટે કેમ બહેવાણુ તમારો શો વિચાર છે? રાયજી તમે પણ કેમ કાંઈ બોલતા નથી? કેમ બહેન! આપણે તો તેમને પૂછવું જ જોઈએ કની? અને આ પ્રમાણે તે બોલ્યા વગર બેસે તે ઠીક?!” એમ સર્વને કાંઈ કાંઈ કહ્યું અને પુનઃ શાંત થયા.

દેશાઈનું આમ કહેવું થતાં પણ ત્રયંબકરાયજી કે અન્ય કોઈ

નજ બોલ્યું. એટલામાં વહેવાણુ રૂક્મણિયાએ નીચેના શબ્દો વિનય-
પૂર્વક કહ્યા:—

“દેશાધજી અને સુન્દરયા, આ બાબતમાં ક્યાં અણુસમજી
છો ? નાતજાતની સર્વ રીત ક્યાં ઓછી જાણો છો ! ? તમે જે
કરશો તે સાઈજ કરશો એમ અમે તો માનીએ છીએ.”

“હાસ્તો. દેશાધ જે કરે તે ખોટું કહેવાયજ કેમ ! તે જે કરે
તે સવાનીસ.” ત્રયંબકરાય દેશાધએ તેમાં હાજીઓ પૂર્યો.

“તમે સમજી અને અને વિવેકી છો એટલે એમ કહો છો તે
તમારો ઉપકાર, પણ જીઓ અલકના ઉપર જેટલો અમારો હક્ક છે
તેટલોજ તમારો પણ હક્ક છે. જેટલું તેનું સાઈ જેવા અમે રાજ
હોમએ તેટલાંજ તમે છો. માટે રૂક્મણિ ! તમે કહો છો કે અમે
કરીએ તે સાઈ તે કહેવું ઠીક છે, પણ અમારે તો તમારી સંમતી
લેવીજ જોઈએ. માટે તમે, રાજજી, તમારાં પુત્રિ, તમારા જમાધ
વગેરે મળી વિચાર જણાવો તો પછી બધામાંથી કયું સાઈ તે
નક્કી કરાય.”

“મારી સવિતાને હજી ઓછોજ અનુભવ છે, એ શું સમજે.
તેમજ નાના દેશાધ તો નાતજાતની બાબતમાં જાણે ન્યારાજ રહે
છે એટલે અમે તેમનેય શું પૂછીએ ? દેશાધજી તમેય જાણી જોઈને
શું કરવા આડી અવળી વાત છેડતા હશો. જે કરવું ધાર્યું હોય તે
તમે બાયડા બાયડા મળી કરી નાંખો. કેમ સુન્દરયા ! જીઓને
દેશાધ તો પાછા આડી અવળી વાતો ઉકેલવા ખેસે છે.” જમાધનું
નામ સાંભળી બળી ઉઠેલાં રૂક્મણિયા બોલી ઉઠ્યાં.

“સાળુ આ શું બધું હમગ!! આઠ દશ વર્ષની ખીયારી છોકરી તેનો વીવાહ શું! અમથો દેશ ખરાબ થવા બેઠો છે! ભોગ સાળાના. કરવા દો માથાફૂટ. આપણે કંઈ વચ્ચે પડવા જરૂર નથી. બસ, મારી લલીનાની શીકર જ હું રાખીશ એટલે બહુ છે. છોકરી બણી ગણી મ્હોટી થતાં, પતી શું? સંસાર શું? એ સારી રીતે સમજે અને પછી પોતાની મેજે પોતાને કોની સાથે ફાવશે અને કોને પસંદ કરવાથી ફયુચરમાં (ભવીષ્યમાં) સુખી થશે તે તપાસ કરી કારવી શોધી લે, અને આપણી તો તેમાં ફેરમલ નોમીનલ કન્સેન્ટ (નામની કબુલાત) લે એટલે બસ. તેની પસંદગી યોગ્ય હોય તો આપણે તેમાં હા કહી દેવી અને છોકરી ભુલ કરતી હોય અને આપણું કહ્યું માને તો તે બૂઝ સુધારવા પ્રયત્ન કરી તેને સારો રસ્તો બતાવવો. ના માને તો પછી તે અને તેનું ભવિષ્ય! આપણે શું?” મોહનરાય દેશાઈ મનમાં જ બળ્યા. જો કે પિતા-જીની રહેમાં અંજતાં ઉતાવળે તો ન બોલાયું.

“દેશાઈજી આપ સર્વ મ્હોટાજ, વિચાર કરીને કરી નાંખોને, જે કરવું હોય તે. મોહનરાયજીના વિચાર આ પ્રસંગમાં આપણા કામમાં આવે તેવા ઓછાજ હશે. તેમને તો તેમનો સુધારૈજ કરવા દો અને ગાડી ઘોડામાં ફરવા દો. એમને ક્યાં નાતજાતની દરકાર છે તે એમને પૂછો છો? અને એ સવિતાને પણ બેસી રહેવા દો જાનીમાની એના આસ્ટોડીયાના બંગલામાં એની લલિતાને સંભાળીને. એ આમાં શું સમજે ડાહીલી.” યુવાનીના મદમાં ચઢેલા મદનલાલને માતાના બોલવાથી અને મોહનરાયને મનમાં કંઈક બળડતા જોઈને, ગુસ્સો ચઢ્યો અને બોલી ઉઠ્યો. તે વધારે કંઈક આગળ બોલવા જતો હતો અને મોહનરાય પણ રહેજ રહીડાયા જેવા જણાયા

હતા તે જાણી ગયેલાં રૂક્મણિયા એકદમ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યાં—

“છાનો રહે મદન. તારે બોલવાની જરૂર નથી. દેશાઇજી બાળકના બોલવા તરફ લક્ષ ન આપશો. ખબરદાર જો એક પણ શબ્દ બોલ્યો તો.....”

માતાએ દયાવતાં અને પિતાને પણ સહજ ગુસ્સે થતા જોઇ મદનલાલ ચૂપ થઇ ગયો. તે વધારે આગળ ન બોલ્યો. મોહનરાય પણ ખુબ ચીડાયા અને બોલવા જતા હતા એમ આપણે જણાવ્યું પણ સાસુના વાક્યથી નરમ પડતાં કાંઇ બોલી ન શક્યા, સવિતાને પણ રહેજ પોતાના ભાઇના અવળચડાપણા માટે કંઇક લાગ્યું. થોડી પળ સહુ શાંત રહ્યાં.

“છોકરી સુખી થાય એ ઉપર આપણે માત્ર જોવાનું નથી. ચાલતા રીવાજ પ્રમાણે કાંઇ બે પૈસાની આશા પણ દેશાઇજી તમારે રાખવાની નથી. છેક નાનો વર જોઇને પણ આપણે સતોષ પામવાનું નથી. છોડી સમજી અને ડાહી થઇ છે. હવે તે પોતપોતાનું જલદી સાંભળી બેસે ને ઘરડે ઘડપણ અમે તેના તરફનું કાંઇક જોમ બને તેમ સાઈ સાંભળીએ તો ઠીક એવું અમાઈ તો કહેવું છે, દેશાઇજી તમે, મદનના બાપ, એ બધો વિચાર કરીને કાંઇક નક્કી કરી નાંખો એટલે ગંગા નાહ્યાં.” મ્હોં ઠાવકું રાખી રૂક્મણિયાએ પોતાનો ઉત્તર જણાવતાં ત્રયંબકરાયે નીચેના શબ્દો વધારામાં કહ્યાં:—

“હા. દેશાઇજીને કોઇ વાતની કમિના નથી. અમારા ઘરમાં પણ અમે તમ પ્રતાપે પ્રથમ તો સર્વ સુખીજી હતા. હાલ પણ ખાવા પીવા તો બાજરી ઢીંચણુ સુધી છે. એટલે અમારે પણ કાંઈ બીજી આશા તો નથીજ, માત્ર અમારી એક સર્વની વિનંતિ છે. અમે ઘેર પણ આ બાબત ઉપર વિચાર કર્યો હતો. અને તેથી જો

કે આ કહેવું યોગ્ય તો નથી, પણ દેશાધીને અમે અમારા પોતા-
નાજ માનીએ છીએ, અમે તેમના આગળ પેટ ફેડીને વાત કરવામાં
કાંઈ હરકત ધારતા નથી. તેમ પરમોદારાયલાઈ અને વિન્યાયાને
પણ અમે અમારાં શુભેચ્છક અને હિતચિંતક માનીએ છીએ એટલે
તેમના આગળ પણ કહેવામાં અડચણ નથી. તમે સહુ જાણો છો
કે, અમે પણ કૂળમાં જો કે આપના કુટુંબને તો ના પહોંચીએ તો
પણ છેક ઉતરતા તો નથી, પણ આ મદનથી અમે બહુ હેરાન થઈ
ગયાં. અમે ઘણુંએ કહીએ છીએ પણ ભણવા ગણવા ઉપર તે લક્ષ
નથી આપતો ને વખત ગુમાવે છે, તેમ કમાવાની તો વાત જ શી
કરવી. મોટા વીસ વર્ષનો થયો પણ નથી સમજતો કાંઈ કે કેમ
રીતમાં રહેવું. આથી તે એમનો એમજ રહી ગયો છે. એક એ
ઠેકાણેથી તેને માટે પૂછ્યું તો હતું પણ તે સર્વની માંગણી અમા-
રાથી પૂરી કરાય તેવી સ્થિતિ અસારે અમારી રહી નથી. સહ કાંઈ
પાંચ ઠેકાણી ઉપરની વાત કરે છે. તો આપને આ બધી વાત
ધ્યાનમાં લેવા વિનંતિ કરતાં, એટલું કહેવાનું કે, જો અમારી આબરૂ
આપ લક્ષમાં લ્યો, અમારા ઉપર નિઘા કરો, અમારે દિકરીને કે
જમાઈને તો કાંઈ કહેવાનુંજ નથી. તે તો અમારા સ્હામું પણ
જોતાં નથી અને તમારા ઉપર અમારો હક પણ નથી છતાં
આટલું કહેવા હિમ્મત ધરીએ છીએ કે:—જુઓ પેલા જ્યન્તિલાલ
જે હાલ રાંધ્યા છે, ખાતે પીતે સુખી છે. ૫૦-૬૦ રૂપિયાના કમાઉ-
દાર છે અને કૂળમાં પણ લગભગ અમારા બરોબર છે તેમને ત્યાં
અલકને દેવાનું હા પાડે, તો તેસના મામાની છોકરીનું તે અમારે
ત્યાં નક્કી કરી આપવા હા પાડે છે. આપને કાંઈ ખોટું નથી ને
અમારું કામ થાય છે.”

“હા. આપના પરતાપે આ છોકરો ઠેકાણે પડે.” વચ્ચે રૂઢમ-
શિયાનો સ્વર સંભળાયો. “ભલા અમે આટલી અમારી રાખી ગણી
તમને.....” વધારે કહેવા જતાં હતાં તેવામાં, ભગ-
વાનરાય દેશાઇ અને સુન્દરબા તો હજી છાનાં માનાં સાંભળ્યાજ
કરતાં હતાં પણ જયન્તિલાલનું નામ સાંભળતાંજ રૂસ્વરૂપ ધારણ
કરેલાં વિજયાબાથી ન રહેવાયું:—

“શું નર્પા પચ્યા વર્ષના ટરચા સાથે મારી અલકને?! દેશાઇ
લાગે લાગે, બોલો છો તેનો વિચાર પણ કરો છો કે નહીં? ભોગ
તમારા જે તમારા મદનનું ઠેકાણું ના પડતું હોય તો નાંખો....”

“હાં. હાં. બહેન ઉતાવળાં શું કામ થાયો છો? મારા સમ
જે કાંઈ બોલો તો’,—પરમોદરાયે તેમને વધારે બોલતાં અટકાવવા
યત્ન કર્યો. જે કે તે પણ રાયજીનાં વાક્યોથી નાખુશ તો થયા હતા,

“જેયું. સાજો કેવો સ્વાર્થીઓ લાગે છે?! ‘બુદ્ધાને બાળકી
આપી, બાંધે છે મિંદળો મડે,’ જેવું કરે છે. ઢેમ રાસકદસ.” બેરી-
સ્ટર વળી બબબા.

મદનના મનમાં તો આગ્યું કે જાણે વિજયાબાને બે ચાર
લગાવી દઉં. તે દાંત પિસવા લાગ્યો. હોઠ કરડવા લાગ્યો પણ પોતા-
નીજ વાત ચાલતી હતી એડલે બોલી શી રીતે શકાય! ?

સવિતા પણ અલકનું લગ્ન ૫૦ વર્ષના બુઢા સાથે કરવાની
પિતાજીની વાત સાંભળી આભીજ બની ગઇ. તેનું મન કાંઈક તો
મોહનરાય સાથે રહીને સુધરેલું બન્યુંજ હતું.

સુન્દરબાને પણ ગ્રાંથકરાયજીની માગણી પસંદ નહોતી આવી
અને તે વિજયાબાના જેવું અને જેટલું તો નહીં, પણ કાંઈક બોલત

તો ખરાં; પણ વિજયામાના બોલવાથી તે મૌન્યજ ધરી રહ્યાં હતાં.

“પણ બોલીએ નહિ તો બેસી રહીએ? બાપ તો જાણે કાંઈ લાગતુંજ ન હોય તેમ બેસી રહ્યા છે. બાબી પણ કાંઈ બોલતાં નથી. ઘણુંએ મેં તો ધાર્યું કે ના બોલીએ. પણ જુઓ તો ખરા પરમોદ-બાપ એમનું બોલવું? પેલા છેક હલકા ફૂળના ને ચિતાદેવીની સાથે પરણવા તૈયાર થયેલા જ્યન્તી સાથે બહેનનાં લગ્ન! મુઓને એ પરણે તોય ને ના પરણે તોપણ!! અને એમને તો સ્વાર્થ એટલે એમને પછી ખીચારી અલ્લકની શી સ્થિતિ થાય તેની કાંઈ પંચાત છે?! પણ જોજો બાપ! એ ઉતારે તેમ કુવામાં ઉતરતા! ખમડ-દાર જો બાબી કાંઈ એવું કર્યું છે તો! મારી અલ્લકને માટે તો એવો વર-જોવો કે જેનું નામ! જેવી તે ડાહી અને હોંશીયાર છે તેવાજ તે પણ હોંશીયાર જોવો. વળી આપણું ફૂળ ક્યાં ને એ જ્યન્તિલાલ ક્યાં? ક્યાં રાજ ભોજ ને ક્યાં ગાંગો તેવી! તે આપણે બારણે શોભે?! વળી મોહનની વહુને સિમંત ગવા પછી આપણે ત્યાં એવો શુભ, પ્રસંગ પણ ક્યાં આવ્યો છે તે? પહેલા બોળાની છોકરી ઇ, લાડમાં ઉછરી છે, તેના બરોબરીયો, એકાદ બે વર્ષ ફેરવાળો હોય તો તો જાણે ઠીક! આપણા ઘર જેવો ગૃહસ્થ તો કદાપી અત્યારે આપણને ના મળે, તોપણ આપણા ઘેર શોભે એવો, ફૂળવાન, પછી તે ગરીબ હોય તો પણ શું! એ વાતનો આપણે ત્યાં શો ટોટો છે? ઘર જમાઈ કરીને રખાશે, પણ ફૂળવાન અને રૂપાળો વર જોવો. અને બપ્પો ગપ્પો મળે તો તો જાણે બહુ સારૂ પણ તેવો ન મળે તો તેને આપણે બણાવીશું. પણ નર્મી છેક ઘરડા ટરચા તે શોધાય? તેના ઘરમાં ત્રણ તો છોકરાં છે. તેની સંભાળ અમી અલ્લકને રાખવાની! વાહરે રાયજી તમારીએ બલિહારિ છે તો.” બહુ બોલ્યાં

વિજયાબાએ ખુબ બોલી નાંખ્યું.

“બહેન, બોલી રહ્યાં? વધારે છે કાંઈ બાકી?” પરમોદરાએ વિનોદ કર્યો.

“શું બાકી હોય, કપાળ. જોને મ્હોટાભાઈ તો બોલતાજ નથી, ભાભી તમે કેમ બેસી રહ્યાં છો? મને તો આ વાત સાંભળતાં પેટમાં લાલ્લ ઉઠે છે.”

“તમે બોલો છો ને પાછું મારેય બોલવાનું?! તમે ક્યાં ગાંડાં છો?!”

ત્રંબકરાયજી તો વિજયાબાના બોલ સાંભળી ઠંડા હીમ જેવા થઈ ગયા હતા. તેમના વિચાર મનમાંજ ફૂળ્યા. સ્ત્રીજાતિનો હમેશાં એવો સ્વભાવ છે કે તેનાથી બહુ સાંખી રહેવાય નહિ. રૂક્મણીબા કાંઈક બોલવા જતાં હતાં, વળી મૂર્ખ મદન પણ વધારે ક્રોધી બન્યો હતો. પુત્ર મોહનરાય તો સર્વ થયેલા તોફાન (!) માટે પ્રથમથીજ સ્ત્રીકાયા હતા, સવિતા પણ ઉદાસ થઈ હતી. આ સર્વની થયેલી સ્થિતિનું જ્ઞાન દષ્ટાંત્રે જ પ્રવૃત્તિ કરતા ભગવાનરાય દેશાઈને થયું હતું. વાતમાં વાત વધી જશે અને આવેલા મંગલ પ્રસંગ સંબંધી વિચારમાં કલેશ થશે એમ ધારીને સર્વેને શાંતિદાયક વચનો દેશાઈ બોલ્યા કે—“બહેન! આપણે ગુસ્સે થવાયું કાંઈ કારણ નથી. આપણે તેમના કહેવા પ્રમાણે હજી કરી તો નથી બેઠાને? તેમ રાયજી અને તેમના કુટુંબના અભિપ્રાય તેમને યોગ્ય લાગવા પ્રમાણે તેમણે જણાવ્યા. આ જગતમાં આપ આપની સહુ કાંઈને લાગી છે, તો પ્રસંગ આવતાં છતાં પણ, જો કાંઈ પોતાનો સ્વાર્થ ન સાધે તો એક રીતે તે મૂર્ખજ ગણાય. રાયજીને આવો પ્રસંગ આવતાં તેમણે બને તો પોતાનો ઘાટ ઉતારવા ધાર્યું. તે નિખાલસ મનના કુટુંબે

સ્પષ્ટ વાર્તા આપણને જણાવી. તેમના ઉપર ગુસ્સે થવાને બદલે આપણે દયાની નજરથી જોવું જોઈએ. રાયજી તમે અને રૂક્મણિયા ! તમનેજ આ ખાસ કહું છું. મારાં બહેન જરા ઉમ્ર સ્વભાવનાં છે તેથી તેમના બોલવાને લક્ષમાં લઇ સંતાપને પામશો નહીં. તેમ તમે મદન માટે ફિકર રાખશો નહીં. જો તે હવે આજથી થોડા વખતમાં કંઈક સુધર્યો છે એમ મારા જાણવામાં આવશે તો હું તેને જરૂર ઠેકાણે પાડીશ. આજે બહુ વખત થયો. (ધડીયાલ સામું જોઈને) અગીયાર વાગી ગયા. માટે વળી બીજી વખતે વિચાર કરીશું. આજે તમને બધાંને નાહકનો ફેરા પડ્યો. મોહનરાયને પણ કામ મૂકી અહીં આવવું પડ્યું. અને અલખત તેના વિચાર આ બાબતમાં કેવા છે તે હું જાણું છું પણ તે વાસ્તવ રીતે જોતાં યોગ્ય નથી. પણ તેને તે અત્યારે નહીં સમજાય. હશે, આજ તો આ વિષય સંબંધી વિચાર બંધજ રાખીશું.”

દેશાઇજી બોલી રહ્યા. સર્વ આ ઉત્તર સાંભળી શાંતિ પામ્યાં. એક પછી એક સર્વ વિદાય થવા માંડ્યાં. રાયજીએ કંઈક મદન માટે આશા મળવાથી અને દેશાઇના બોલવાથી શાંત થવાથી, ચિનયપૂર્વક નમન કરી દેશાઇની રજા માગી. રૂક્મણિયા પણ સુંદરબાની રજા માગતાં, દેશાઇને, ‘ત્યારે રજા લઈએ છીએ’ કહેતાં અને દેશાઇનો “પધારજો” ઉત્તર સાંભળતાં મદનસાથે વિદાય થયાં. થોડીવાર બેસી પરમોદરાય અને વિજયાબા પણ ઉઠ્યાં. મોહનરાય પણ તેમની સાથેજ ઉઠ્યા. વિજયાબાથેજ સવિતાએ પણ સાસુજીની રજા માગી.

એક પછી એક સર્વ વેરાયાં.

પ્રકરણ ૫ મું.

લક્ષ નિર્ણય.

૧

વિદ્યાવાન, મુશિલ સદ્ગુણુ ભર્યો, શોધ્યોજડે સ્વામિ તો;
એ અર્થે ધનિ, નિર્ધની નવ ગણો, ઓછો વધુ, જ્ઞાતિનો.
(—કેસરવિજય)

૨

વય રૂપ ગુણુ બળસાથ લ્યો, લક્ષ વિષે મતિવાન !
કુળ વરપક્ષતાણું સદા, દેતાં કન્યાદાન.

અ લક્ષ્મીશેરીનો વિવાહ ક્યાં કરવો તે સંબંધી વિચાર કરવા માટે મળેલી સમાજ વેરામ. તે વખતે પ્રત્યક્ષ થયેલા સ્વરૂપથી એમ સ્પષ્ટ સમજાયું હતું કે, આ સંસારમાં વિવિધ પ્રકારનાં મનુષ્યો જોવામાં આવે છે, કપાળે કપાળે સર્વની જુદી જુદી મતિ હોય છે. સર્વની પ્રીતિના પદાર્થો પણ ભિન્ન ભિન્ન લાસે છે. એકને જે વસ્તુ ઉપર અત્યંત પ્રીતિ હોય છે તે વસ્તુ અન્યને કેવલ અપ્રીતિમય લાસે છે. સુખ અને સુખના હેતુઓ, દુઃખ અને દુઃખના હેતુઓ પણ પ્રત્યેક વ્યક્તિને માટે ભિન્ન ભિન્ન લાગે છે. એકની એકજ વસ્તુ એકને સુખકર ત્યારે તે બીજાને દુઃખકર હોય છે. પ્રત્યેક ઇચ્છે છે તો સુખજ, પણ તેની પ્રાપ્તિને માટેના માર્ગ જુદા. પ્રત્યેક પોતાની

પસંદગીનો માર્ગ હિતમ માને છે અને જેવી જેની પસંદગી તેવાં તેનાં પરિણામ ભોગવે છે. પોતે સુખરૂપ માનેલા ઇષ્ટિત પદાર્થ અને તેની પ્રાપ્તિને માટે યોજાણી યોજના જો વાસ્તવ સુખરૂપ હોય તો તો ઇષ્ટાર્થ સિદ્ધ થાય છે; પરંતુ તે વિપરિત માર્ગે લઇ જનાર હોય તો પરિણામે સુખ શોધતાં ઉત્તરું દુઃખ શોધવું પડે છે. ભગવાનરાય દેશાઇ આ સર્વ સમજતા હતા. અલકકિશોરીના સંબંધમાં તેમનો વિચાર, સર્વ સ્નેહી સંબંધીઓની અનુમતિ અને સલાહ લઈ, અને તો સર્વને પસંદ પડે અને સર્વ ખુશી થાય તેવા વરને પસંદ કરી, તેને પોતાની કન્યાનું દાન દેવાનો હતો; પરંતુ પૂછવા યોગ્ય સ્નેહી સંબંધીઓને સાથે બોલાવી પૂછતાં, તેમજ પછીથી સર્વનો જૂદો જૂદો અભિપ્રાય લેતાં, સર્વેએ પોત પોતાના સ્વાર્થને લઇને, અથવા પોતાની રૂચિ પ્રમાણે કાઢીએ ફૂળના અભિમાનથી, અન્યે ખીજા કારણથી, તો ત્રીજાએ શ્રીમંતાપ્તના ગર્વથી એમ જૂદી જૂદી પસંદગી બતાવેલી અને જૂદા જૂદા અભિપ્રાય આપેલા હોવાથી, દેશાઇ એવા મતના થયા હતા કે, સર્વેને એક સરખી રીતે પસંદ કરાય તેવો વર મેળવવો એ તો દુર્લભજ હતું. તેમ કરવાથી કાંઇ પરિણામ પણ શ્રેયસરૂપ નહોતું. આથી સર્વના વિચાર જાણ્યા પછી, હિતાહિતતો વિચાર કરી પોતેજ તેના સંબંધી નિર્ણય કરવો અને તે સર્વને જણાવવો એવા નિશ્ચય ઉપર તે આવ્યા હતા.

દેશાઇએ પોતાનો આ વિચાર અને નિશ્ચય સુન્દરયાને જણાવી દીધો હતો. એકવાર તે અને સુન્દરયા બેઠાં બેઠાં કંઇ વિચાર કરતાં હતાં, તેવામાં વાર્તાનું સ્વરૂપ બદલી તેમણે સુન્દરયાને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

“હે સુન્દરી ! તે તારા જ્ઞાનની બહારની વાત તો નથી; પરંતુ

તને કહું છું કે, હવે અલક તો દિવસે દિવસે મ્હોટી થતી જાય છે. પુત્રિરત્ન, તે મ્હોટી ઉન્મરને પ્રાપ્ત થતાં હવે તે આપણા આંગણાને શોભાવવાને બદલે એમ લગાડે છે. તે સાપના ભારાંશ છે અને તે તેને યોગ્ય સ્થાને જ રાખવાયોગ્ય છે. આજ સુધી જે અલકકિશોરી આપણે ત્યાં રમતી આપણા સર્વને આનંદ આપતી હતી તેમ અલકકિશોરી હવે વધારે વખત એવીજ સ્થિતિમાં આપણે ત્યાં રાખતાં દુઃખના વિષયરૂપ નીવડશે. તેના કન્યા કાળ વહી જાય છે. હે સુલક્ષણિ! તું આ વાર્તા સારી રીતે સમજે છે એટલે તને આ કહેવાની જરૂર તો નથી જ. આપણે સવેળાજ તેના વિષે એત્યાં છીએ. જોને આપણે તે વખતે તેના સંબંધી નિર્ણય કરવા સર્વને એકઠાં પણ કર્યા હતાં. પણ તે વખતે તારા સમજવામાં ચોક્કસ રીતે આવ્યું હશે કે, લગ્નના કામમાં કેટલાક લોકોનું કહેવું જે એમ છે કે, છેક ચાલેલા થાય ત્યાં સુધી પણ બહાર વાત ન કાઢવી, તે કહેવું કેટલેક અંશે જોતાં ખોટું નથી. તે દિવસ પછી પણ મેં પરમોદલાઇને તેમજ બહેનને અને ખીજાં પણ આપણાં પૂછવાયોગ્ય સંબંધીને આ સંબંધમાં પૂછ્યું છે. ત્રયંબક-રાય દેશાઇ પણ ગઇ કાલે મને મળ્યા હતા ત્યારે વળી મેં સહજ વાત છેડી હતી. પરંતુ સર્વની પસંદગી, હે સુન્દરી! પોતપોતાના સ્વાર્થની મને લાગે છે. તેમાં દિકરીના હિત તરફ કાંઇની ખાસ લાગણી હોય એમ મને લાન થતું નથી. માટે મેં તો હવે આપણે બન્નેએ મળીનેજ જે કાંઇ વિચાર કરવા યોગ્ય હોય તે કરીને નક્કી કરી નાંખવાનું ધાર્યું છે. આપણી ન્યાત કાંઇ એટલી બધી મ્હોટી નથી તેમ આપણને એકે બર અજાણ્યું નથી. વળી ન્યાતના ગણ્યા ગાંક્યા વર પણ આપણાથી અજાણ્યા નથી. ન્યાતની છોડરી ન્યાત

માંજ દેવાની છે, એટલે જે છે તેમાંથી એકને પસંદ કરવા શિવાય છુટકો નથી. પરંતુ આપણે નિશ્ચય કરીએ તે પહેલાં મેં સર્વના કેવા કેવા વિચાર જાણ્યા છે તે તને સંક્ષેપમાં કહી સંભળાવું. તે તું એક ચિત્તથી સાંભળ.

પ્રથમ તો, હું તને તારા પુત્રનો એટલે તે કન્યા ઉપર જેનો ખરેખરો હક્ક છે તેનોજ વિચાર સંભળાવું. મારી રૂબરૂ તે દિવસે તો તે કાંઈ બોલી શક્યો નહોતો પરંતુ મેં તેના આ વખતે ઉપર શા શા વિચાર છે તે જાણ્યા છે. તને આ વિચારો સાંભળી સહજ બળાપો થશે; પરંતુ તેમ કરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. જો, આજ કાલ તેના જેવા વિચાર ઘણી સુધરેલી પ્રજના છે અને તે સુધરેલી પ્રાશ્નિમાત્ય પ્રજનાજ દરેક વર્તનને પ્રિય ગણે છે, તેમાં તે મહત્તા માને છે, તેમાં તે નાંખવતા જુએ છે. એટલે તેના વિચાર એવા થયા હોય તો તેમાં આપણે સંતાપ કરવાનું કાંઈ કારણ નથી. માટે તું મિથ્યા દુઃખી થઈ કલેશને અનુભવીશ નહીં. તેનો વીચાર એવો છે કે, પુત્રીને આવી ન્હાની ઉમ્મરમાં પરણાવવાની અને સંસાર સંબંધમાં નાંખવાની કશી જરૂર નથી. તેને મોટી થવા દેવી અને પછી તે પોતાની મેળે પોતાની પસંદગીનો સ્વામી સ્વીકારી લેશે એવું તેનું કહેવું છે. આપણા દેશના રીત રીવાજથી આ વિચાર કેવળ ઉલટો છે અને આવું વર્તન તે, આપણા મત પ્રમાણે તો હિણપદ લગાડનાર છે; પરંતુ એ સાંભળીને તું આશ્ચર્ય પામીશ કે સઘળા યુરોપી પ્રજમાં અને તેનેજ અનુકરણ કરનારાં કેટલાંક અત્રનાં કુટુંબોમાં પણ, આવો ધારો વિદ્યમાન છે. ખરી રીતે જોતાં તો મારા ધારવા પ્રમાણે આ ધારો યોગ્ય હોય કે આવા વિચારો તેમના સારા હોય તેમ નથી. અલગ્યત કુળાભિમાનમાં મત બનેલાં, બાળલક્ષનાં

હિતેજકા, અને દીકરીના દ્રવ્ય ઉપર આજીવિકા ઇચ્છતાં એટલે કન્યા વિક્રયને કરવાવાળાં ઘણાં માંઆપો, પોતાના સ્વાર્થને અંગે યોગ્ય વરની પસંદગી ન કરવાથી, અનાથ દીકરીઓને હમેશને માટે દુઃખના દરીયામાં ઠેલે છે તેના કરતાં તો આવો ધારો પસંદ કરવાયોગ્ય છે, અને આપણામાં કેટલાંક લોકો માંકડું વળગાડી દીધેલાં જોડાં દુઃખ ભોગવતાં અનુભવાય છે તેના કરતાં ત્યાંનો રીવાજ ખોટો નથી; પણ દયાનાં ઘણાં કુટુંબો જે દુઃખને સહન કરતાં અને આપત્તિ ભોગવતાં આપણને વિવેક દષ્ટિથી વિચાર કરતાં જણાય છે તેના કરતાં તો પ્રમાણમાં આપણી પ્રજાનાં જોડાં ઘણાજ વધારે પ્રમાણમાં સુખી જણાય છે. આપણે અહીંયાં કન્યાને માટે વરની પસંદગી અને વરને માટે કન્યાની પસંદગી તે વર કન્યાના હાથમાં નથી હોતી, પણ તેનાં વડીલોના હાથમાં રહેલી હોય છે. આથી વડિલ કુટુંબીજનો સર્વ વાતનો-પોતાના અનુભવનો, પોતાની શક્તિનો, સહામા પક્ષની સ્થિતિનો, તેના કૃણનો, તેના ગુણનો એમ સર્વ વાતનો-વિચાર કરીને પછી પગલું ભરે છે અને તેમાં પરીણામે ધણુંખરું સુખજ પમાય છે. ત્યાં આ પસંદગી, તે પરણવા ઇચ્છનારના હાથમાં હોવાથી, યૌવન મદને પ્રાપ્ત થયેલાં, જેમ અનેતેમ સંસારમાં પડવાની ઇચ્છાવાળાં, સ્ત્રીપુરુષો, કાંતો સહામા પક્ષના રૂપથી કે યૌવનમદથી મોહ પામે છે અથવા કેટલીકવાર તો એક પક્ષ અન્ય પક્ષની અમુક પ્રકારની ચાલાકીથીજ અંજનય છે અને થોડા વખતના અનુભવમાંજ ભવિષ્ય જીવનની ગાંઠ બાંધે છે. ઉભય પક્ષને પોતપોતાની સ્વતંત્રતા કરાય તો ઠીક, નહીં તો એક બીજાને વિદાયગીરી આપતાં, વળી બીજા માટે પ્રયત્ન આદરે છે. સહામા પક્ષની પસંદગીમાં શા શા અણુ લક્ષમાં લેવા જોઈએ તેનું જેને જ્ઞાન નથી, તેમ કોઈ પણ

પ્રકારનો વ્યવહારનો જેને અનુભવ નથી, એવાં અણુપણ અને માત્ર હવે લક્ષ કરવું જોઈએ એટલુંજ સમજનારાં અને તેથી પરણવા તૈયાર થયેલાં સ્ત્રીપુરુષોમાં આપણે યોગ્ય પસંદગી માટે શાની આશા રાખવી? ચાંચલ્લમનો વિકારને વશ થયેલાં, સતત સુખનેજ ઇચ્છતાં અને એકવાર અમુક પદાર્થની પ્રાપ્તિથી સુખ જ છે એવા નિશ્ચયવાળાં થયેલાં સ્ત્રીપુરુષો તેવી કાચી પસંદગીએ પ્રાપ્ત કરેલા પદાર્થમાં પરિણામે દુઃખને અનુભવે તો પછી શું કરે? કાં તો તે દુઃખમાં સડવાજ કરે અથવા પુનઃ સુખ પ્રાપ્ત કરવા ગમે તેવા ઉપાયોને સેવે. આપણે અહીં તો એકવાર લક્ષગાંઠથી જોડાયાં એટલે હે સુંદરિ! બ્રાહ્મણ વગેરે ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાંતો હમેશને માટે બંધનમાં પડ્યાંજ. કુંભારના હાંદલાંની પેઠે કે તેવા ધારાવાળાઓની પેઠે એક ન પસંદ પડતાં ખીજું બદલવાનું નહીં અને વડિલોએ વિચાર કરી પોતપોતાને માટે નિર્માણ કરેલી પસંદગીમાંજ તૃપ્તિ માની બેસવાનું એટલે આરંભથીજ સ્ત્રી પુરુષ એક ખીજા પ્રતિ પ્રીતિપૂર્વક વર્તન ચલાવે એટલે પરિણામે સંતોષ થાય એમાં શું નવાઈ!! પણ હે સુશિલે! આ વાતદે આ પ્રસંગે ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે કે, જે વડિલોના હાથમાં તે વરકન્યાના ભવિષ્યજીવનનો આધાર છે અને જેના હાથમાં તેમને માટે વસ્તુ નિર્મિત કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે તેમણે તેનો દુરુપયોગ કરવો ન જોઈએ. તે વડિલોએ પસંદગી કરતાં શી શી બાબતો ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ તે પણ હું તને કહું છું પણ જરા ત્રિષયથી વધારે આડા ઉતરી જવાથી મારાથી તને ખીજાના અભિપ્રાયો જણાવાયા નથી માટે તે તું પ્રથમ સાંભળ.

તારા પુત્રનો અભિપ્રાય મેં તને જણાવ્યો અને તે તો આપણને ગ્રાહ્ય નથીજ. વળી તેના સસરાનો અને તેમના કુટુંબનો

અભિપ્રાય પણ, મેં તને જણાવ્યું કે ગઇ કાલે રાયજી મળ્યા હતા ત્યાં પૂછ્યો. જન્તીલાલને ત્યાં ના થાય તો તેમનો અભિપ્રાય વળી બીજો ઠેકાણે તેમણે બતાવ્યો. પણ તે પણ આપણે યોગ્ય નથી. મને તેમણે જે નામ જણાવ્યું તેમાં પણ તેમનો કાંઇ સ્વાર્થ રહેલો લાગે છે. જે નામ તેમણે મને જણાવ્યું તે ગૃહસ્થનું નામ હતું તને હાલ દેવા નથી માગતો પણ એટલું તો જણાવીશ કે કાંઇ પણ રીતે તેમના મદનને ઠેકાણે પડાય તો હીક એવું તેમનું ધારવું છે અને તેમ કરવા તે ફાંફાં મારે છે. કાં તો સાટાથી, કાં તો ત્રેખડાથી કે છેવટે બારોબાર મ્હોટી રકમ મેળવીને પણ કામ પાર પાડવા ઇચ્છે છે. પણ તે છોકરીના હિત માટે તેમાં વિચાર કરતા નથી એ હીક નથી. હાલ તો તેમના ધારવા પ્રમાણે કાંઇ વળે તેમ નથી. આગળ ઉપર જે તેમનો મદન કંઇ સુધરશે તો તે આપણું મંજબી હશે એટલે તેમને બનતી મદદ આપીશું.

ઉપર પ્રમાણે મેં તને અલકના મોસાળ પક્ષનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. હવે તને આપણા ઘરનાં માણસોના અભિપ્રાય જણાવું. વિજયાબહેન, -તું જાણે છેજ કે, આપણી સર્વ મ્હોટાઈને ખરેખરાં અનુભવનારાં તેજ છે, આપણાં સર્વ કુળનું ખરું અભિમાન તેમના-માંજ છે. પણ તેવું અભિમાન પણ હીક નથી. તેમનો વિચાર પેલા ગોવિંદલાલના માત્ર હમણાંજ ઉપવિત આપેલા કુંજવિહારને આપણી અલકનો હાથ સોંપવાનો છે. અલબત્ત ગોવિંદલાલ, કુળમાં આપણા કરતાં પણ સહજ ચ્હડે, પણ તે સ્થિતિના જરા એવા એથી આપણે ત્યાં હા પાડે. જો આપણી શ્રીમંતાઇ લક્ષમાં ન લે તો આપણને તે ચોખ્ખી ના પણ પાડે. આજ કાલમાં તે છોકરો ઝડપાઇજી જવાનો. વિજયાબહેનનો વિચાર તે કુંજવિહારી સાથે અલકનાં લમ

કરી તેને ધરજમાઇ તરિકે રાખી, ભણાવી ગણાવી હોંશિયાર કરવાનો છે. પરંતુ તે છોકરાની ઉમ્મર ન્યારે છ સાત વર્ષની માણુ માણુ છે ત્યારે અલક ઉમ્મરમાં નવ દશ વર્ષની થઇ છે, એ બહેનના લક્ષમાં આવતું નથી. એ તો કહે છે, ઓહો! બે વર્ષ તે શું હીસા-બમાં? કાલે ફેર ભાગી જશે. આ બહેનનું કહેવું માત્ર ફૂળાભિમાનને લીધેજ છે પણ તેથી કન્યાનો કેટલો સ્વાર્થ બગડે તે તરફ તે જોતાં નથી માટે તે પણ આપણે યોગ્ય નથી.

ઉપર પ્રમાણે સર્વના વિચાર મેં તને કહ્યા. પરમોદભાષનો વિચાર તો જેમ આપણે કરીએ તે ઠીક એવોજ છે. ખાસ તેમણે મને કાંઈ વિચાર બતાવ્યો નહીં. પણ તેમણે તો તેમને પૂછતાં, “આપણા ધરનો વિવાહ તે કાંઈ જે તે કહેવાય! જેટલો બને તેટલો સ્થાવો લેવો, મ્હોટો મંડપ બાંધવો, ખૂબ પૈસા તેમાં ખરચવા, લગ્નમાં ભારે ખરચ કરવો.” વગેરે કહેતાં, વરનું ઠેકાણું નહીં ને ઘેર વાળં વગાડતા જેવી વાત કરી. વરની પસંદગીમાં અભિપ્રાય આપવા તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચતાં તો, માત્ર જેમ ઠીક પડે તેમ કરવું” એટલુંજ તે બોલ્યા હતા. આપણે જે કરીએ તે તેમને તો પસંદજ એટલે હવે હે બહી જી ! આ સર્વના વિચાર સાંભળી શું કરવું તે આપણેજ હવે વિચારીએ.

ત્યાં, કન્યા કાળે પહોંચેલી બાળકીના સંબંધમાં તેના માબાપે વરની પસંદગી કરવામાં, વય, રૂપ, ગુણ, ફૂળ, અને બળ એ પાંચે વસ્તુ ઉપર વિચાર કરવાનો છે. વયની બાબતમાં આપણી અલક દશ વર્ષની ગણતાં, શાસ્ત્ર આજ્ઞા પ્રમાણે, ઓછામાં ઓછો પાંચ અને વધારેમાં વધારે પંદર વર્ષે મ્હોટો એવો વર જોવો જોઈએ. તેમ તે વર આપણી કન્યાના કરતાં સહજ વધારે- અથવા છેવટે

તેના જેટલો—સ્વરૂપવાન, જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી, પસંદ કરવો. વળી એકલું વય અને રૂપ જોઈને જ ન ખેસી રહેતાં, તેના (વરના) ગુણ ઉપર પણ આપણે લક્ષ આપવું ઘટે છે તું જાણે છે કે, આપણી અલક ગુણમાં સર્વ પ્રકારે આપણને સંતોષ આપનારી નીવડી છે, તે પ્રમાણે તે વર પણ વિનયી, વિવેકી, વિદ્યાવાળો તેમ જીજ્ઞ સદ્ગુણોથી યુક્ત છે કે કેમ ? તેમ કુળમાં પણ આપણાથી, જો કે કુળાભિમાનથી આપણે મુક્ત છીએ તો પણ, છેક કાંઈ હલકાને ત્યાં દેવાશે નહીં; માટે તે ઉપર પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વય, રૂપ, ગુણ અને કુળ એ સર્વનો વિચાર કર્યા પછી મુખ્ય તેના આરોગ્ય સંબંધી જોવાનું છે, એટલે તે નિરોગી અને સર્વાંગે સંપૂર્ણ છે કે કેમ ? તેની પણ તપાસ કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે પાંચે વસ્તુઓ તપાસી તે વરની પસંદગી કરવી. વળી તે કરવા પૂર્વે તેના જન્માક્ષર પણ લાવીને આપણી અલકના જન્માક્ષર સાથે મેળવવા અને જોવું કે તે મળતા આવે છે કે નહીં.

આ ઉપર કહેલી સર્વ વાતોને લક્ષમાં લેતાં, તેમાંથી જેટલી જેટલી જેટલા જેટલા પ્રમાણમાં વધારે સંતોષકારક બાબતો હોય તેવા પ્રકારનો વર મળે તેટલી અલક વિશેષ ભાગ્યશાળી, એમ તારે જાણવું.”

ઉપર પ્રમાણે દેશાઇજીનાં વચન ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતાં હતાં એવાં ધર્મભૂતિસ્વરૂપ સુન્દરબા તેમનું કહેવું પૂરૂ થતાં સવિનય કહેવા લાગ્યાં કે:—“હે સ્વામિન ! આપનું કહેવું મેં સાંભળ્યું, તેમ સર્વના અભિપ્રાયો પણ જાણ્યા. હવે આપના ધ્યાનમાં આવે તેમ, આપે હમણાંજ મને બતાવ્યાં એવાં લક્ષણોવાળો વર આપણી જાતિમાં આપને યોગ્ય લાગતો હોય તે પસંદ કરો એટલે તેના જન્માક્ષર

આપણે મંગાવી નક્કી કરી નાંખીએ અને આપણે માથે આવેલા આ એક કર્તવ્યમાંથી મુક્ત થઈએ.”

સુન્દરબાનું આ કહેવું ચતાં દેશાષ્ટ્યે તે વખતે પોતાની જ્ઞાતિ-માંના કુંવારા કેટલાક છોકરાનું પૂર્વથી કરી રાખેલું એક લીસ્ટ કાઢ્યું અને એકે એકે નામ દઈ દઈને હવે તે, સર્વના ગુણદોષનું વર્ણન કરતાં, પસંદગી કરવા લાગ્યા.

એક પછી એક બધાં નામો તે જોઈ ગયા. પણ તેમણે આવશ્યક માનેલી સર્વ બાબતોમાં વિજયી નીવડનાર તો એક પણ વર તેમના ધ્યાનમાં ન આવ્યો. એકવાર, બેવાર, ત્રણવાર એમ વિચાર કરી કરીને લીસ્ટ જોયું, ઉથલાવ્યું, વિચાર કર્યો અને આખરે તેમણે સુન્દરબાને જણાવ્યું કે:—“બાપુરાયજીના વૃજિકિશોરના કૃષ્ણકુમારની સાથે નક્કી કરી નાંખવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે; માટે તે છોકરાના જન્મભક્ષર કાલે મંગાવજો. વયમાં તે છોકરાની હિમ્મર આશરે સોળ સત્તર વર્ષની હોવાનો સંભવ છે, એટલે તે આપણી અલક કરતાં કંઈ નહીં તો છ સાત વર્ષે મોટો છે, તેમ કૂળમાં પણ તે આપણા ખરને શોભાવે એવો છે. રૂપમાં પણ ગઈ વખતે ન્યાત ભરાઈ ત્યારે મેં જોયો હતો તો આપણી અલકના સૌન્દર્યને પણ ઢાંકી નાંખે તેવો છે; તેમ તે આરોગ્ય પણ લાગે છે. અભ્યાસ સુધી તે અત્રે ન રહેતાં તેના પિતાની સાથે કાઠિયાવાડમાં રહેતો હતો અને ત્યાંજ વિદ્યાભ્યાસ વગેરે કરતો હતો એટલે તેના સંબંધી વિશેષ આપણને ખબર નથી તો પણ અભ્યાસમાં આ વખતે મેટ્રિક્યુલેશનમાં પાસ થયો છે. વળી તેનાં માબાપ સર્વ સદગુણથી યુક્ત છે અને તે છોકરાના પણ વર્તનની વિરૂદ્ધ આપણે અઘાપિ કાંઈ સાંભળ્યું નથી. વળી હવે તો તે અહીંજ આગળ અભ્યાસ કરવા રહેવાનો છે એમ

એમ મારા જણવામાં આવ્યું છે એટલે જો તેના જન્મભક્ષર આપણી અલકના જન્મભક્ષર સાથે મળતા આવતા હોય તો તે વરના જેવે બીજો એક મારી ધ્યાનમાં આવતો નથી. અત્યાર સુધી તે અહીં નહોતો એટલેજ તે કુંવારો આવડો મ્હોટો થવા પામ્યો હશે એમ હું ધારૂં છું. હવે આ વખતે તે પહેલેજ વર્ષે પરીક્ષામાં પાસ થવાથી તેના પ્રતિ બીજનું લક્ષ પણ ખેંચાયું હશે. માટે કાલેજ તું જન્મભક્ષર મંગાવજો અને ઇશ્વરેચ્છાતો હવે આજ કાલમાં જ આપણે નક્કી કરી નાંખીશું.”

બીજો દિવસેજ કૃષ્ણકુમારના જન્મભક્ષર મંગાવતાં તેના માતા પિતાએ તે ખુશીથી મોકલાવ્યા. જન્મભક્ષરમાં આખરે દંપતી સર્વ વાતે સુખી થશે એમ જણાયું અને ત્યાંજ વિવાહ કરવાનું નક્કો કર્યું.

બાપુરાયને ત્યાં, દેશાધિ તરફથી કહેણ જતાં તેનો સ્વીકાર થયો અને વિવાહ પણ નક્કી થયો. શુભ મુહૂર્ત લેવાયું. દેશાધિએ સર્વને તે બાપતની ખબર આપી દીધી. દેશાધિજનો નિર્ણય ફેરવી શકે તેમ તો કામ હતુંજ નહિ. એટલે સર્વેએ ખુશી નાખુશીથી પણ તેનો સ્વીકાર કર્યો. મંગલ દિન આવી પહોંચ્યો. નિર્વિદને લમ ક્રિયાની સમાપ્તિ થતાં વિવાહ પ્રસંગે એકઠા મળેલા સ્ત્રી મંડળે આનંદપૂર્વક ગાયું કે:—

“અમે ઇડરિયો ગઢ જીત્યારે આનંદ ભર્યો.

“અમે અલકળા પરણાવી ઉડ્યારે આનંદ ભર્યો.”

પ્રકરણ ૬ હું.

વિદાયગિરી.

શાશ્વી તુજને શીખામણુ શી આપવી,
જાણે છે તું યોગ્યાયોધ્ય વિચાર જો.
જેવો સમય જુએ ત્યાં તેવું ચાલજો;
સો શેષદોનો એક કલ્હો આ સાર જો.

(—શ્રી ભામિનીભૂષણ.)

મળ પ્રસંગ નિવિદ્ય સમાપ્ત થયો. હિંદુ સંસારમાં આવા પ્રસંગો છેવટે સહેજ પણ ચઢઝાડાટ વિના પસાર થતા ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. કાંતો પેરામણીમાં, કાંતો કન્વાદાનમાં, કાંતો વસ્ત્ર પદ્ધતિમાં કે છેવટે ગીત ગાતાં સ્ત્રીવૃન્દ તરફથી મરાતા માર્મિક મહેણાંરૂપ દુયકાથી પણ હિલયપક્ષને સહેજ બોલાચાલી તો થાય છેજ. કટલેક ઠેકાણે તો આ બોલાચાલીનું એવું બયંકર પરિણામ આવે છે કે, તેથી તે પ્રસંગે થયેલો કન્નહ ત્યાર પછી પણ ઘણાં વર્ષસુધી પહોંચે છે અને તેના ભોગરૂપ તે નવલ વરવહુને પણ થવું પડે છે. અહીં તેમાંનું કાંઈ પણ થવા પામ્યું નહોતું. હિલયપક્ષ તરફથી તેવા ક્રોધ પણ તરેહનો અસંતોષ મળે તેવું કારણ ઉત્પન્ન ન થાય તેની ખાસ કાળજી રાખવામાં આવી હતી. આનંદ આનંદજ હિલય કુટુંબમાં જણાતો હતો.

આજે જનને વિદ્યાવિગિરી આપવાની હતી. વળાવવાના વખતને થોડીવાર હતી. સર્વ તેને માટે તૈયારી કરવાની વ્યવસ્થામાં રોકાયેલાં હતાં. તે વખતે કંઈક એકાંતમળવાથી સુન્દરબાએ અલક-કિશોરીને બોલાવી. નવેદા બનેલી અલકે પ્રીતિ પૂર્વક વૃદ્ધ માતાને નમન કર્યું અને તે તેમની પાસે બેઠી; સુન્દરબાએ તેના માથાઉપર હાથ ફેરવી, તેનો જ્ય હચ્છતાં પછી ધીમા ધીમા પણ મંબીર સાદે તેને કંઈક શિખામણરૂપ બે બોલ કહેવા વિચારી નીચે પ્રમાણે કહેવા માંડ્યું:—

“હે બહેન! આજે તને સાસરે વળાવવાની છે. આજ સુધી તારે એક બાળકી તરીકે અહીં જ રીતે વર્તન કરવાનું હતું, તે તારે વેશ હવે આજથી બદલાયો છે. આજથી તું હવે સ્ત્રી સંજ્ઞાને પાત્ર થઈ છે. આજથી તારે તારી જૂદી ફરજ બજાવવાનો આરંભ થાય છે.

હે પુત્રી! આજસુધીમાં તે જ શિક્ષણ લીધું છે તે તારા શિક્ષણમાં, તારે સાસરામાં કેવી રીતે વર્તવું વગેરે સર્વ આવી ગયું છે. આ સંબંધી જૂદે જૂદે પ્રસંગે, તને કહેવા યોગ્ય સર્વ કહ્યું હોવા છતાં, જે કાંઈ વસ્તુ તને કહેવાયોગ્ય રહી ગઈ હોય તો તેમાં સારાસારનો વિચાર કરી સાર ગૃહણ કરવાવાળી તારી બુદ્ધિએ તે સર્વ તું તારી મેળેજ વીચારી વર્તજે. તને હવે અત્યારે વિશેષ શિખવવાનું કે કહેવાનું તો નથી, તો પણ મારો ધર્મ સમજીને હું નીચે પ્રમાણે તને બે બોલ કહું છું તે તું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ. તેનું મનન કર્યા કરજે અને કદિ પણ વીસરીસ નહીં. આ પ્રમાણે કહી સુન્દરબાએ તેને સુનીતિમય શિક્ષા સંભળાવી:—

ગરબી.

સાસરીએ જતાં બહેન ! શિખામણુ સારી,
આપું હું તુજને આજ, પ્રિય ભગિનિ ! મારી:
હું સુઝ, સુતા ! ડાહી વળી શાણી ભારી,
સમજી છે, પણ કહું ધર્મ મારો હું ધારી—ટેક.

બેટસાથ જમ સામુજીને પ્રથમ લાગજે પાયરે,
પછી નણુદી, જોઠાણીને જેથી તે રીઝાય. શિખામણુ સારી.

નાની નણુદી દેરાણીના પૂછી કુશળ ક્ષેમરે,
વડિલ શ્વસુરને નમન તું કરજે, રાખી હૃદયે પ્રેમ. શિખામણુ.

અન્ય વડિલપુરુષોસમિપે તું, રખે દીકરી જતીરે,
પ્રત્યુત્તર આપજે પૂછતાં, વિનયથી, નવ શરમાતી. શિખામણુ.

મર્યાદાથી, મૃદુવાણીથી, ધીમે સારે વહીએરે,
છાની વાર્તા કરે કોઇ તે, શ્રવણુ ન કરીએ કદીએ. શિખામણુ.

વડિલાસાવિણુ પડોશ ઘર, કે અન્ય ગૃહે નવ જમએરે,
ઘરનું કાર્ય કરીને પ્રીતે, સહુને ખાલાં ચમએ. શિખામણુ.

વડિલ વર્ગની સાથે વાર્તા, કરીએ હરીએ ફરીએરે,
પુરુષ અન્યની સાથે કો દિન શબ્દોચ્ચાર ન કરીએ. શિખામણુ.

ઘરની વાતો બહાર ન કરીએ, મનહું રાખી મ્હોટુંરે;
સાચું જીકું કોઇનું ન કરતી, હોય ખર્ચ કે ખોટું. શિખામણુ.

દોષ આપણો કાઢે કો તો, કોધી જરી ન થઇએરે;
શિક્ષા દઇએ ન્હાનાને, મ્હોટાંની શિક્ષા લઇએ. શિખામણુ.

આજુપણ કે અન્ય દ્વેષથી, પાંડ ન નાંખતી બાળીરે,
સંતાપીશ ના, રહી સંતોષે, સ્થિતિ નિજ પ્રિય સંભાળી શિખામણ.
હૃદય ધરીને મનન તું કરજે, આ શિખામણ ખાસરે;
રમતાં, હસતાં, કદિ પણ કોનું કરીશ ના તું હાર્ય. શિખામણ.

હે શાણી દિકરી ! આ મારી શિક્ષાને તું ખાસ રમરણમાં
રાખી તે પ્રમાણે વર્તવા ચૂકીશ નહીં. અત્યારે તને વિસ્તારથી વધારે
કહેવાનો સમય નથી. મંગળ મુહૂર્ત તને વળાવવાનું થવા આવ્યું છે,
માટે હે સુલક્ષણી સુતા !

કહ્યું થોડું તદપિ પ્રિય બહેન ! ધણું કહ્યું માનજે,
તને આખી શીખામણ આજ, પ્રમાણે તે ચાલજે;
બહાલિ વદનું, વાક્ય વિશેષ અગત્ય ના ધારતી,
કરી સાર અસાર વિચાર, તું સારને ધારતી;
શાણી પામે સુતા સદા સુખ હૃદય એવું હું ચહું,
ધારી માતાતણા મન ધર્મ, શિખામણ આ કહું;
જરી મન તું ધરીશ ન બહેન, અણસમણ તને ધણું,
જેથી શીખામણના બોલ, તારાપ્રતિ હું બાણું;
બાણું દીકરી ! તું પાકી છે રત્ન, યત્ન કર્યે નહિ મળે,
માનું મનમાં ખરે હું ધન્ય, કહું શું આ પળે;
સાસુ શ્વસુરનું કરી સર્વ કાળ સંતોષ પમાડજે,
નાની નણુદી ન થાયે નારાજ હેતેથી રમાડજે;
છે તું સમણ ને સુઝ અપાર, કહું શું કથી કથી,
દેરાણી ને જોડાણીનું મન મેળવજે તું યુક્તિથી,

લેજે પડતું ઉપાડી વેણુ વડિલતાણું સઘ જો,
 બહાલિ ! આડોશી પાડોશી સાથ વિવેકથી વર્તજો,
 શાણી પુત્રિ ! સાસરિયે તું સુખ સહુને આપજો,
 અમે પામીએ કોદિ ન ગાળ, સંભાળથી ચાલજો;
 રહ્યો સ્ત્રીજાતીનો એ સ્વભાવ સ્વતંત્રતા તે ચહે,
 વૃત્તિ ચંચળ વિણુઅંકુશ, સ્વચ્છંદ સદા વહે;
 નારી, વેલી, ને મૂર્ખાં નરેશ, સંબંધ જરા થશે,
 ધારી સંગતણો સઘ રંગ ટેવ તેવી રાખશે;
 રાખી સૂત્ર આ સ્મરણુ સદાય, વિવેકે વિચારજો,
 રહી દુર્જનથી બહુ દૂર રૂંડો સંગ ધારજો;
 મોભો જાળવી સેવકવર્ગને સ્નેહ બતાવજો,
 બને ત્યાં લગી સેવકમાંથી સ્ત્રીને સુતા ! રાખજો,
 અણુચાલ્યે જો હોય પુરુષ, બહેની આમ વર્તજો;
 લેજો સતત તું બહેન સંભાળ બધે તે સુખે ફરે,
 વિણુ આરા, કદી અવરોધ પ્રવેશ નહિં કરે.
 કહું જો હું તે માનજો સત્ય, રખો બહાલિ ! વિસરે;
 સર્વસદ્ગુણસંપન્ન બહેન ! થજો જઈ સાસરે.

હે બહેન ! તને વધારે શું કહું ? તને હવે કાંઈ કહેવાનું બાકી
 નથી. એક રીતે તારાથી મારો હવે વિયોગ થવાનો તેથી અસંતોષ
 તો થાય તોપણુ તે અસંતોષ યોગ્ય નથી. આજથી તારા જીવનનો
 આરંભ થાય છે. આજથી તું નવી દુનિયામાં પ્રવેશ કરે છે અને
 ત્યાં તું સર્વ રીતે સુખી થાય એવીજ મારી અંતરની શુભેચ્છા છે.

દીકરી તારૂં કહ્યાણુ થજો.” સુન્દરબાનાં ચક્ષુઓ સ્નેહવારિથી ભરાયાં. તે શાંત રહ્યાં.

ઉપર પ્રમાણેનાં સુન્દરબાદાદીના શિક્ષાવચનો અલકકિશોરીએ વિનયપૂર્વક અને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યાં. વૃદ્ધ માતાજીનું બોલવું પુરૂ થતાં તે તેમને નમન કરીને કહેવા લાગી:—

“ હે માતાજી ! આપે અત્યાર સુધી, જે સદ્બોધ આપ્યો છે, જે સુનીતિ શીખવી છે, જે સન્માર્ગ બતાવ્યો છે તે સર્વને હું પ્રાણ-ત્યાગપર્યન્ત પણ વીસારીશ નહિ. આ તમારાં વચનો હું મારા હૃદયમાં કાતરી રાખીશ અને તે પ્રમાણે વર્તવા કદાપિ પણ ચૂકીશ નહિ.”

અલક સુન્દરબાને પગે લાગી એટલામાં ત્યાં વિજયાબા આવી પહોચ્યાં.

“ કેમ લાભી ! શું કરોછો ? અલક બહેન સાથે શી વાતો કરો છો ?” હસતાં હસતાં આવતાં વિજયાબાએ પ્રશ્ન કર્યો; તેના ઉત્તરમાં સુન્દરબાએ પણ પ્રસન્ન મુખમુદ્રાથી જણાવ્યું:—

“ આવો, મ્હોટાં બહેન ! સહેજજ હું અને અલકબા બેઠાં છીએ. હવે તો અલક બહેન આજથી વિખૂટાં પડવાનાં. તે આજે જવાનાં તેથી સાસરામાં કેમ વર્તવું, કેમ બોલવું, કેમ ચાલવું, કેમ હરવું કરવું, એ સંબંધી બે બોલ કહેતી હતી. હું કહી રહી ને એટલામાંજ તમે આવ્યાં. બહેન ! મેં તેને જણાવ્યું કે, ત્યાં જઈને એવી રીતે વર્તજે કે જેથી હવે અમારે કોઈ રીતે સંતાપ કરવાનું ના રહે. અલક કહી છે. આપણું કહું ભૂલે એવી તો નથી. તોપણ કહું છું કે ! ! ‘શેઠની શીખામણુ ઝાંપા સુધી’ એવું ન કરીશ. અમે તો અમારો આ ધર્મ

બળવ્યો છે. તને પાળી પોષી મ્હોટી કરીને ચોગ્ય વયે અન્યતે સોંપીએ છીએ. હવે ત્યાં તારો જય થાય અને બલિષ્ઠમાં તમે સુખી થાઓ. એ જોઇને અમારે તો સંતોષ પામવાનું.”

“હારતો બાબી ! ઠીક કર્યું એ તમે બધી વાતનું પાછું યાદ દેવડાવ્યું તે. તમે તેને રૂડી રીતે કેળવી છે એટલે હવે તેના સંબંધી કાંઇ શીકર રાખવા જેવું છે જ નહિ. બહેન અલક ! જો તારા મ્હોટાં-બાએ જે તને શીખામણ કહી તે સર્વ હૈયામાં ધુટી રાખજે, તારા હૃદયમાં ફારી રાખજે, જરાએ બૂલીશ નહિ અને તે પ્રમાણે વર્તવા ચૂકીશ નહીં. ત્યાં ડાહી થજે. જો આજથી તારે પરાયાં પોતાનાં અને પોતાનાં પરાયાં કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. સાંજઇને પરાયાં પોતાનાં તો કરજે પણ જોજે આ પોતાનાં અમને વિસારીશ નહિ. સાંજઇને એટા ! સહુને બહાલી લાગુ એમ વર્તજે. વૃદ્ધ વડસાસુને જતાં વાંત પગે લાગજે. પછી તારાં સાસુજીને પગે લાગી, જેઠાણીને અને તારાં મ્હોટાં નણુંદને પણ નમન કરજે. નાની નણુંદને પ્રેમથી બોલાવી તેની ખચર પૂછજે, સર્વના ઉપર પ્રીતિ રાખજે. અમારા સર્વ તરફથી પણ એ સર્વની ખચર પૂછજે. ત્યાં બધાંનાં મન મેળવી લેજે. જો, તારું કુટુંબ બાણું મ્હોટું છે માટે કોઈ કાંઇ કહે, પણ એ સર્વને તું મનમાં લાવીશ નહિ. અને જીવને નકામી સંતાપીશ નહિ. જીવને હમેશાં ખુશીમાં રાખજે. વળી કોઇ રીતે અમુઝાઇશ નહિ. પહેલવહેલી અમારાથી જુદી પડતાં, હમણું થોડા દિવસ ત્યાં જીવ ના ગોઠે ત્યાં સુધી ત્યાંથી રજા લઇને તારાં નણુંદ અથવા કોઇ બીજાને સાથે લઇને અહીં આવતી રહેજે. પણ ત્યાં આમથી તેમ આડોશીપાડોશીને ત્યાં નકામી રખડીશ નહિ. કોઇ ઠોકણે વાતોના તકાકાએ નકામી ના ચઢીશ. જો બહેન હમણા

તને અછોઅછો વાનાં કરશે અને તારા કાષ્ઠ પણ જાતના બોલવા ચાલવાથી તે કાષ્ઠ તને મ્હોડે કહેશે નહીં પણ મનમાં તો તોલ કરશેજ. માટે પ્રથમથી તું હુલાવ્યા કુલાવ્યાથી રાજી રાજી થઈ જઈ તારું પોતાનું ભાન ભૂલીશ નહિ પણ સાવધાન રહીને, સર્વ વર્તન એવી રીતનું રાખજે કે જેથી તારો ભારબોજ પડે. તેમ ડાહ્યામાં તારી ગણતરી થાય. અત્યાર સુધી તું અહીં હતી ત્યાં સુધી તો લાડમાં રહેતી હતી અને અહીં ગમે તેમ વર્તતી તોપણ કાષ્ઠ કાંઈ કહે તેમ નહોતું પણ બહેન! હવે તો તું ત્યાં—સાસરે જાય છે. એટલે તું—તારા ધર્મનું જ્ઞાન, તને પહેલેથીજ તારા દાદા દાદીએ આપ્યું છે તે પ્રમાણે ત્યાં—જેમ રહેવું જેમ રહેવું તેવી રીતે રહેજે. જે દીકરા! ફરીથી તને કહું છું કે, આ બધું યાદ રાખજે હો. ત્યાં સુખી થજે એજ મારી આશિષ છે.” એમ વિજયાબાએ પણ કેટલાંક બોધ વચનો અલકને સંભળાવ્યાં.

અલકકિશોરી તેનાં બાફાઇનું કહેવું પણ ધ્યાનપૂર્વક, નીચે મ્હોંએ સાંભળતી હતી. વિજયાબાનું કહેવું પૂરું થતાં, જાણે તેણે સર્વ વચનોને પોતાના અંતઃકરણમાં ઉતાર્યા હોય એવા ભાવને સૂચવતાં પ્રીતિપૂર્વક નમન કર્યું.

તમે પણ મ્હોટાં બહેન! ઠીક અલકને આજે સોના મહાર જેવી શીખામણ કહી. સુન્દરબાએ વિજયાબાને કહ્યું અને વધારામાં અલક સાંભળે તેવી રીતે વિજયાબાને સંબોધતાં હોય તેમ બોલ્યાં—

“જુઓને મ્હોટાંબા આપણે આ કરતાં વધારે એને શું કહીએ. જે આપેલી શીખામણ પ્રમાણે અને શીખવેલી નીતિ પ્રમાણે વર્તશે તો સુખી થશે. નહીં તો તો જેવું જેવું ભવિષ્ય. જે પ્રમાણે જેવું

જેનું કર્મ તે પ્રમાણે બુદ્ધિ સૂઝવાની જ. આપણે ક્યાં આધે જોવાનું છે. મોહનનીજ વાત કરોને!! ક્યાં તે આપણું કોઇનું માને છે. આપણે તેને શું કરીએ છીએ. હશે એ વાત અત્યારે સંભારતાં નકામો કલેશ થશે. બહેન જુઓ આપણે સ્ત્રીઓએ આ સંસારમાં અવતાર ગાળવો ને શૃણીની ધાર ઉપર રહેવું તે એ સરખું છે. શિયળ સાચવવા તરફ લક્ષ આપવું એ આપણું પહેલું કામ, તેમજ પોતાના સાસરામાં વડિલ જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી વડિલને તેમજ પોતાના પતિને પ્રસન્ન રાખવા કાળજી રાખવી અને વડિલવર્ગ માથે ન હોય તો પતિને પ્રસન્ન રાખવા તત્પર રહેવું; વળી વસ્તારી થતાં તે સંબંધી પણ પૂરતી કાળજી કરવાની છે. સ્ત્રી એ રાજમાં જેમ પ્રધાન તેમ ઘરમાં પ્રધાન ગણાય. પુરૂષ તો બીયારા કમાઇ જાણે. પછી તે ઘરની વ્યવસ્થા તો આપણે સ્ત્રીઓએજ રાખવાની હોય! વ્યવહાર ખેડવામાં તો મુખ્ય સ્ત્રીનુંજ કામ. વળી જો સાસરામાં પોતાનાં સાસુ, સસરા વગેરે સર્વ સારાં હોય તો ઠીક પણ તે ભાગ્ય-જોગે નબળાં મળ્યાં તો વળી પૂરી કમબખ્તી. એ સારાં હોય ને પતિ નકારો મળ્યો હોય તોય દશા ભૂંડી. આવે વખતેજ સ્ત્રીની કસોટી જોવાય છે. બધું ઠીક ઠીક હોય તો તો સુખમાં રહેવાયજ પણ જ્યારે દુખના પ્રસંગો આવે ને તે વખતે ધૈર્ય રખાય ને ધર્મ સચવાય ત્યારેજ આપણે આપણો જન્મ સાર્થકય કર્યો કહેવાય. સ્ત્રીએ ગમેતેવો પતિ મળ્યો હોય તોપણ તેની સેવા ચાકરી તેને પરમેશ્વર તુલ્ય ગણીને ઉઠાવવી ને તેને પ્રસન્ન રાખવો જોઈએ. પતિ જ્યારે ખરાબ હોય ને તેને સુધારીએ ત્યારેજ ખરી વાત. આ બધું કાંઈ ઓછુંજ કહે શીખાય છે. બહેન!.....”

અલકકીશોરીએ આ વચનો પણ સાંભળ્યાં, હૃદયમાં ઉતાર્યાં,

અને આડકતરી રીતે પોતાને સંભળાવા માતાએ કહેલાં વચનો પ્રમાણે વર્તવા નિશ્ચય કર્યો.

સુન્દરના હજી તો પુરૂં બોલી પણ નહોતાં રહ્યાં એટલામાં, જ્ઞાનવિદ્યાયગીરીનો સમય થવા આવ્યો હોવાથી એક પછી એક સર્વ ભરાવા માંડ્યાં. વાત બંધ રહી. થોડીવાર પછી અલકને વળાવી. તેણે નવી દુનિયામાં પ્રવેશ કર્યો.

આ ચોપડીના અધુરા ભાગ માટે માગો

કી. ૦-૮-૦

તૈયાર છે. સચિત્ર સંસારોપયોગી ગ્રંથ તૈયાર છે.

પ્રત્યેક ગૃહસ્થાશ્રમી અર્થાત્ સંસારી નરનારીએ

:: નિત્ય અભ્યાસ કરવા લાયક ગ્રંથ ::

સંસાર શિક્ષક.

યુવાવસ્થાથી શરૂ કરી સંતાન ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધીની સઘળી હકીકત વિસ્તારથી પતિ પત્નીના સંવાદ રૂપે આ ગ્રંથમાં લખેલી છે. બાળકો ન જીવતાં હોય એવાં માખાપો આ પુસ્તકમાં લખ્યા પ્રમાણે વર્તે તો જાતે નિરાગી રહેવા ઉપરાંત નિરાગી સુંદર, અને દીર્ઘાયુષી સંતાનો મેળવી શકાશે.

આ પુસ્તક જીવાની જાળવી રાખવા

ઇચ્છનાર પ્રત્યેક નર નારીએ

વાંચવું જોઇએ.

સુંદર છપાઈ, એન્ટિક કાગળ, સંખ્યાખંડ ચિત્રો.

એ આ ગ્રંથનું આકર્ષણ છે.

પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૫૦ મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

મળવાનું ઠેકાણું:—

બુકસેલર—સાકરલાલ બુલાખીદાસ

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

અનેક રોગની એકજ રામબાણુ દવા

અમી.
રસ.
ધારા

૨૭૨૨

નં. ૨૮૧૦

માત્ર એકજ બાટલીના સંગ્રહથી

શરીરની અંદરના તથા બહારના દર્દો અમત્કારીક
રીતે વિજળીક ઝડપે નાબુદ કરી શકાય છે.

ઝાંઝા, ઉલટી, ચુંક, મરંગ, આંકડી, લેંગ, ડાંચરા, તાવ, નાળ
પ્રદર, લોચીરીયા, વા, સર્પીવા, લકવા, દાંત દાદ, મોઢાના દર્દો
દરેક બનના એરી ડાંખ વાગેરની રામબાણુ દવા છે.

સંખ્યામય સર્ટીફિકેટો અને પ્રદર્શનમાંથી આંદ મેળવી
પ્રસીદ્ધિ પામેલી દવા. વીલાયતી દવાવાળાની દુકાને મળે છે.
કાં. બાટલા ૧ નો ૩. ૧૫૫ ત્રણના ૩ ૪) ૮, મ. જુદુ.

સોલ એજન્ટ—એમ. ભીમનાથવાળા.

અમીરસધારા ઓફીસ—અમદાવાદ.

સ્ત્રી પુરૂષોનો સાચો સલાહકાર.

યુવાન દંપતીઓને સંસાર લીલાનું રહસ્ય

સમજાવનાર.

અસલી સચિત્ર કોકશાસ્ત્ર

અનેક સંસ્કૃત હિંદી અંગ્રેજી તેમજ જુદી જુદી ભાષાઓમાં લખાયેલા કોકશાસ્ત્ર સમ્બંધીના ગ્રંથો ઉપરથી તૈયાર કરાયેલું આ ગુજરાતી પુસ્તક અનુપમ અને અદ્વિતીય છે, સ્ત્રી પુરૂષના ભેદ લક્ષની આવસ્યકતા, પ્રત્યક્ષ અને મલિમ, વીર્યનો અદ્ભુત ભેદ સંયોગ વિધિ, ગભાધન વગેરે સંસારીક વિષયોના માર્ગ દર્શક વિવેચન ઉપરાંત, સ્ત્રી પુરૂષોને થતા અનેક રોગો તેના લક્ષણ ધરગથ્ય દેશી તથા વિદ્યાવતી ઔષધોનું વર્ણન વગેરેથી આ પુસ્તક હરેકકુટુંબમાં રાખવા લાયક તૈયાર કરાયેલું છે. સંસારમાં સ્વર્ગનું સુખ અનુભવવું હોય દીર્ઘાયુષ્ય પ્રાપ્ત કરી નિરોગી જીવન ગુજારવું હોય, એવી હઠીલા દેહોના ભોગ થઈ પડી ડોકટરો અને હકીમોને સંકેટા રૂપીયા ખચડાવી નિરાશ થય હોય, તથા એવાં દેહોથી સાગ્ન થવા ઇચ્છતા હો તે આ ગ્રંથ જરૂર મંગાવો, ઉપયોગી વિષય જ્ઞાન સુચના સુંદર ચિત્રોએ આ પુસ્તકની ખાસ શોભા છે. મુદ્ર્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦૦

સાકરલાલ બુલાખીદાસ બુકસેલર.

ખાલાહુનુમાન પાસે રીચીરોડ—અમદાવાદ

